

Univerzita Karlova
Filozofická Fakulta

Ústav filosofie a religionistiky

Bakalářská práce

David Rozen

Epistemologie pozdního Wittgensteina

Epistemology of Late Wittgenstein

V Praze roku 2017

Vedoucí práce: doc. PhDr. Vojtěch Kolman, Ph.D.

Poděkování:

Děkuji vedoucímu mé práce Vojtěchu Kolmanovi, který mě v průběhu mého studia provázel filosofií Ludwiga Wittgensteina a otevřel mi tak mnohé obzory, z nichž některé jsem zde rozpracoval. Mé díky dále patří blízkým, kteří mě podpořili při psaní a vůbec při studiu.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 31.7. 2017

.....

David Rozen

Abstrakt

Záměrem této práce je výklad epistemologie pozdního Wittgensteina. Za tímto účelem v první části nejprve představím východiska a klíčové momenty Wittgensteinova pozdního pojetí filosofie v kontextu jeho raného díla a vymezím tak rámec, ve kterém se bude pohybovat následující výklad jeho pozdní epistemologie, která, jak se ukáže, nemůže být chápána jako teorie poznání v tradičním slova smyslu. Proto ve druhé části své práce představím Wittgensteinovu pozdní epistemologii skrze dvě přehledná znázornění – (1) přehledné znázornění gramatiky výrazu 'vědět' a (2) přehledné znázornění životních forem, jako transcendentálních podmínek poznání – tak, abychom spatřili souvislosti mezi jednotlivými aspekty jeho pozdního myšlení a projasnili charakter lidského poznání, které se ukáže jako sociální status ukotvený v řeči, jednání a mytologii dané kultury.

Klíčová slova

Wittgenstein, epistemologie, filosofie jazyka, filosofie jako terapie, přehledné znázornění, životní formy, transcendentální pluralismus

Abstract

The aim of this paper is to interpret epistemology of late Wittgenstein. For this purpose I will begin in the first part by introducing background and key moments of Wittgenstein's late conception of philosophy in the context of his early work, and so I will define the framework in which the following interpretation of his late epistemology will operate, which, as it turns out, can not be understood as the theory of knowledge in the traditional sense. Therefore, in the second part of my work, I will present Wittgenstein's late epistemology through two perspicuous representations – (1) perspicuous representation of grammar of expression 'to know' and (2) perspicuous representation of forms of life, as transcendental conditions of knowledge – in order we can see the connections between the different aspects of his late thinking and clarify the character of human knowledge, which turns out to be a social status anchored in the language, acting and mythology of particular culture.

Keywords

Wittgenstein, epistemology, philosophy of language, philosophy as therapy, perspicuous representation, forms of life, transcendental pluralism

Obsah

Úvod	9
1. V jakém smyslu lze u pozdního Wittgensteina mluvit o epistemologii?.....	10
1.1. Úvod.....	10
1.1.1. Charakteristika a rozvrh kapitoly.....	10
1.1.2. Vyjasnění interpretačního přístupu.....	11
1.2. Odmítnutí <i>Tractatu</i>	14
1.2.1. Fundacionalistická epistemologie v <i>Tractatu</i> a problém nekonečného regresu .	14
1.2.2. Kritika reprezentacionalismu a představy univerzální logické formy	17
1.3. Wittgensteinovo pozdní pojetí filosofie jako terapie	20
1.3.1. Primát <i>praxe</i> před <i>teorií</i>	20
1.3.2. Filosofie je bojem proti zakletí, v němž náš rozum drží prostředky naší řeči.....	22
1.3.3. Přehledné znázornění norem gramatiky.....	27
1.3.4. Obsahuje Wittgensteinova pozdní filosofie teorii?	31
1.3.5. V jakém smyslu lze u pozdního Wittgensteina mluvit o epistemologii?	36
2. Přehledné znázornění epistemologie pozdního Wittgensteina	38
2.1. Úvod.....	38
2.1.1. Rekapitulace dosavadního výkladu z hlediska epistemologie	38
2.1.2. Charakteristika a rozvrh kapitoly	40
2.2. Přehledné znázornění gramatiky výrazu 'vědět'	41
2.2.1. <i>Vědění</i> o vnitřních stavech je iluzorní.....	41
2.2.2. <i>Vědění</i> jako sociální status	44
2.2.3. <i>Vědění</i> a jistota	50
2.3. Přehledné znázornění životních forem.....	56
2.3.1. Vyjasnění interpretačního přístupu.....	56
2.3.2. Aspekty životních forem	58
2.3.3. Přehledné znázornění životních forem	62
Závěr	64
Seznam použité literatury	66

Seznam zkratek

GB	–	Remarks on Frazer's Golden Bough
OC	–	O Jistotě
PI	–	Filosofická zkoumání (první část)
PPF	–	Filosofická zkoumání (druhá část)
TLP	–	Tractatus logico-philosophicus
Z	–	Zettlel

„Správné a chybné je to, co lidé říkají; a v řeči se lidé shodují. To není žádná shoda jednotlivých mínění, nýbrž shoda životní formy.“

(Ludwig Wittgenstein, *Filosofická zkoumání*)

Úvod

Práce se zaměřuje na Wittgensteinovu pozdní filosofii a můj výklad vychází primárně z *Filosofických zkoumání* a spisu *O jistotě*, které interpretuji na pozadí Wittgensteinova raného díla tak, jak ho reprezentuje *Tractatus logico-philosophicus*.

V průběhu celé práce budeme sledovat otázku po Wittgensteinově pozdní epistemologii, která nás v první části zavede nejdříve k *Tractatu* a jeho odmítnutí, na jehož pozadí vyložíme Wittgensteinovo pozdní pojetí filosofie jako anti-teoretické terapeutické praxe, čímž vymezíme rámec pro výklad jeho pozdní epistemologie ve druhé části. Tu v duchu Wittgensteinovy pozdní filosofie představíme skrze dvě přehledná znázornění a nikoli skrze ucelený teoretický výklad, i když jistý teoretický výklad bude také součástí oněch přehledných znázornění, ale primárně budeme postupovat metodou příkladů a přirovnání. První přehledné znázornění se bude týkat gramatiky výrazu 'vědět' – zde probereme *argument proti soukromému jazyku* a s ním spojenou *problematiku následování pravidla* a nutnou existenci *stěžejních vět* jako transcendentálních podmínek poznání. Ve druhém přehledném znázornění zachytíme vztah mezi jednotlivými aspekty životních forem – *řečí, jednáním a mytologií* – a představíme je jako *kulturně-historické způsoby života lidských bytostí*, které tvoří transecendentální podmínky poznání.

Podrobnější charakteristika a rozvrh výkladu bude předcházet oběma částem. Vyjasnění interpretačního přístupu bude předcházet první části práce a druhému přehlednému znázornění ve druhé části práce.

1. V jakém smyslu lze u pozdního Wittgensteina mluvit o epistemologii?

1.1. Úvod

1.1.1. Charakteristika a rozvrh kapitoly

U pozdního Wittgensteina rozhodně nelze mluvit o epistemologii v tradičním slova smyslu jako o *teorii* poznání – žádnou explicitní ucelenou teorii u něj nenajdeme: jeho pozdní dílo sestává převážně z volně navazujících kritických poznámek, ve kterých navíc, zdá se, explicitně odmítal, že by nějaké *vysvětlování, hypotézy, teze a teorie* mohly být ve filosofii adekvátní.¹ Abychom tedy byli schopni zodpovědět otázku v nadpisu této kapitoly, bude třeba vyjasnit onen anti-teoretický aspekt jeho pozdního myšlení; za tímto účelem vyložíme nejprve z tohoto hlediska podstatné momenty *Tractatu* a jejich kritiku a odmítnutí ve *Filosofických zkoumáních* (1.2.), což nám poslouží jako průprava pro výklad Wittgensteinova pozdního pojetí filosofie jako terapie (1.3.). Na závěr této kapitoly vyložíme, v jakém smyslu lze u pozdního Wittgensteina mluvit o epistemologii (1.3.5.), což nám poslouží jako výkladový rámec pro druhou kapitolu této práce.

Cíl této části je dvojitý: (1) představit *východiska a klíčové momenty* Wittgensteinova pozdního pojetí filosofie v kontextu jeho raného díla tak, abychom přehledně spatřili souvislosti mezi jednotlivými aspekty jeho pozdního myšlení a mohli tak ve druhé části srozumitelně vyložit jeho hluboké epistemologické vhledy a dále (2) jasně vymežit rámec ve kterém se bude naše zkoumání pohybovat tím, že zodpovíme otázku: „V jakém smyslu lze u pozdního Wittgensteina mluvit o epistemologii?“

¹ Například PI §§ 109, 126, 128, 133.

1.1.2. Vyjasnění interpretačního přístupu

Důležitost znalosti *Tractatu* pro pochopení jeho pozdních myšlenek zdůrazňuje Wittgenstein v předmluvě ke *Zkoumáním*, když píše, že se jim "... může dostat správného osvětlení jen protikladem k mému staršímu způsobu myšlení a na jeho pozadí."² Není sporu o tom, že *Filosofická zkoumání* vznikla do značné míry z promýšlení problémů, do kterých vyústil *Tractatus* a že jejich velká část je (explicitní či častěji implicitní) kritikou rozličných omylů, které ve svém raném díle Wittgenstein později rozpoznal. Avšak existuje mnoho sporů ohledně toho, jak této kritice *Tractatu* rozumět a pro srozumitelnost následujícího výkladu je třeba se k nim vyjádřit. Hlavní otázka těchto sporů by šla formulovat takto: "Obsahují *Zkoumání* novou adekvátnější teorii o fungování jazyka?" A v rámci jisté aproximace bychom mohli ty, co odpovídají kladně označit jako *Pragmatické wittgensteiniany* a ty, co odpovídají záporně jako *Terapeutické wittgensteiniany* (samozvané *rezolutní čtenáře*).³ *Terapeuti* trvají na tom, že se Wittgenstein ve *Zkoumáních* nesnaží nahradit starou teorii novou, ale naopak chce ukázat, že ve filosofii je třeba vzdát se teorií úplně a jeho poznámky proto interpretují jako záměrně ryze kritické a negativní. Jejich stanovisko se zakládá na upřednostnění paragrafů §§ 89 – 133 *Zkoumání* a závěrečné pasáže *Tractatu*,⁴ které chápou jako klíč k interpretaci zbytku Wittgensteinova korpusu. *Pragmatici* oproti tomu chápou *Tractatus* jako překonaný adekvátnější teorií ve *Zkoumáních* a paragrafy §§ 89 – 133 interpretují jako pozůstatek této překonané teorie, který v kontextu zbytku Wittgensteinova pozdního díla nedává valný smysl, a proto tyto pasáže ignorují

² Wittgenstein, Ludwig. *Filosofická zkoumání*. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998. Předmluva str. 10.

³ Toto členění stejně jako následující charakteristika obou přístupů pochází ze článku: Rorty, Richard. "Wittgenstein and the Linguistic Turn". In: Ahmed, Arif, ed. *Wittgensteins Philosophical investigations: a critical guide*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. Mezi *pragmatické wittgensteiniany* řadí Rorty krom sebe tyto: J. McDowell, W. V. Quine, D. Davidson, W. Sellars, R. Brandom; a jako *terapeutické wittgensteiniany* uvádí tyto: T. Ricketts, W. Goldfarb, C. Diamond, J. Conant.

⁴ Hlavně TLP 6.53 – 7.

či neberou vážně. Oproti tomu se *Pragmatici* snaží vyzdvihnout (mnohdy skryté) závěry, které plynou z domýšlení argumentačních linií, které Wittgenstein ve svém pozdním díle vyložil či načrtl a chápou tak Wittgensteina jako účastníka kontinuální filosofické diskuse v kontrastu oproti *Terapeutům*, podle kterých Wittgenstein tradiční filosofickou diskusi jednou pro vždy ukončil.

Oba interpretační přístupy jsou plausibilní a ony spory pramení do jisté míry z odlišných interpretačních záměrů: *Terapeuti* se v první řadě snaží o přesnou historiografickou interpretaci Wittgensteinových intencí a jeho myšlení jako celku a *Pragmatici* se zaměřují primárně na rozličné filosofické vhledy, které nabízí jeho pozdní myšlení a snaží se je dále rozvíjet bez přílišného zřetele na jejich postavení v celku Wittgensteinova myšlení a na jeho osobní intence.⁵

Záměrem mého zkoumání nebude rozřešit tyto interpretační spory či nějak přispět k této diskusi, na kterou navážu jen velmi volně, zmiňuji tyto dva protichůdné interpretační přístupy pouze abych v kontrastu vůči nim vyjasnil rámec a záměr našeho zkoumání – vydáme se totiž jakousi střední cestou. Půjde nám primárně o výklad Wittgensteinových filosofických vhledů v oblasti epistemologie a nebudeme usilovat o rigidní historiografickou interpretaci;⁶ avšak na druhou stranu paragrafy §§ 89 – 133 *Zkoumání* nebudeme přehlížet jako irelevantní, jelikož v jejich kontextu, totiž na pozadí Wittgensteinova pojetí filosofie jako terapie, budeme moci lépe porozumět jeho epistemologickým vhledům. Podotýkám, že tyto pasáže *Zkoumání* nebudeme číst tak rezolutně jako navrhuji *Terapeuti*, ale bez ohledu na historiografickou přesnost selektivně

⁵ Soudím tak na základě výše zmíněného Rortyho článku a také na základě článku Wittgenstein's critique of philosophy od Roberta J. Fogelina, který by se řadil mezi *terapeuty* a který ve svém článku opakovaně zmiňuje, co bylo Wittgensteinovým záměrem a vymezuje se vůči Michaelu Dummettovi, který interpretuje Wittgensteinovy myšlenky v rozporu s jeho intencemi. Je zřejmé, že tato dichotomie nebude platit pro všechny případy, ale přesto se domnívám, že v jistém ohledu odráží jádro sporů.

⁶ Nepůjde nám tedy ani tak o to přesně rekonstruovat, co si Wittgenstein myslel (což vzhledem k charakteru jeho díla beztak není možné), ale spíše o výklad podstatných filosofických vhledů, které si z jeho díla můžeme vzít. To samozřejmě nejsou dvě zcela odlišné otázky, ba naopak, jsou velmi provázané – chci tím ale naznačit o co nám půjde primárně.

vyzdvihneme spíše ty momenty, které budou podstatné pro náš další výklad a upozadíme ty, které by ho narušovaly.

Co se týče oné otázky, zda *Zkoumání* nabízí *teorii* o fungování jazyka, tak předem odpovídám “ano” i “ne”, respektive “ano” ale v zásadě jiném smyslu než ji nabízí *Tractatus*. V jakém smyslu *Zkoumání* *teorii* o fungování jazyka nabízí a v jakém nikoli nyní vyjasníme podle výše zmíněného rozvrhu v kontrastu oproti aporiím *Tractatu*.

1.2. Odmítnutí *Tractatu*

1.2.1. Fundacionalistická epistemologie v *Tractatu* a problém nekonečného regresu

Fundacionalismus raného Wittgensteina spočíval v předpokladu pevných apriorních základů lidského poznání, které je možno vyjasnit a definitivně tak stanovit hranice, kam může lidské poznání dojít, a získat tak kritérium pro rozlišení *smysluplných* výroků od *nesmyslů*.⁷ Wittgensteinovo zkoumání se v rámci *obratu k jazyku*⁸ zaměřovalo na podstatu jazyka⁹ a jeho raná fundacionalistická epistemologie byla založená na předpokládané totožné *logické formě* jazyka (obrazu) a světa (zobrazovaného),¹⁰ která jakožto transcendentální podmínka našeho poznání,¹¹ ospravedlňovala adekvátnost reprezentacionalistického pojetí jazyka jako zobrazujícího předměty ve světě.¹² Zjednodušeně řečeno tvrdil, že naše slova odpovídají předmětům ve světě, že je *zobrazují*; a že naše *smysluplné* věty (pravdivé a nepravdivé) *zobrazují* potenciální stavy těchto předmětů¹³ – tento vztah měla umožňovat právě ona předpokládaná společná *logická forma* světa a jazyka a garantovat tak adekvátnost našeho poznání. Pouze věty, které tuto *logickou formu* naplňují, totiž ty, které *zobrazují* potenciální konstelaci předmětů ve světě, jsou *smysluplné* (pravdivé v případě, kdy uspořádání jejich prvků odpovídá uspořádání prvků ve světě a v opačném případě nepravdivé), ostatní jsou pak *nesmyslné* – takto raný Wittgenstein vytyčil hranice lidského poznání.

⁷ TLP předmluva a dále například 4.113 – 4.116.

⁸ TLP 5.6 a 4.0031.

⁹ TLP hlavně 5. věta.

¹⁰ TLP 2.18.

¹¹ TLP například 6.124.

¹² TLP například 4.01 a 4.031.

¹³ TLP například 4.023 a 4.2.

Wittgenstein si byl vědom, že tato hranice mezi *smysluplnými* a *nesmyslnými* větami lze vytyčit pouze z *vnitřku* jazyka a nikoli z jeho *vnějšku* v nějakém meta-jazyku.¹⁴ Jde o to, že věty o *logické formě*, které *vypovídají* o onom rozlišení na *smysluplné* a *nesmyslné* věty – věty *Tractatu* (filosofie) – nemohou být *smysluplné* či *nesmyslné* ve stejném slova smyslu, jako ty, jejichž klasifikaci zakládají, musely by totiž spadat do sféry, kterou teprve vytyčují; Wittgenstein tedy pro tyto věty vytváří třetí kategorii a nazývá je *smysluprázdnými*.¹⁵ Kdybychom totiž chtěli o *logické formě* jazyka *vypovídat* *smysluplně*, potřebovali bychom k tomu nějaký meta-jazyk, čímž ovšem započiná nekonečný regres. Jde o to, že když vypovídáme o onom vztahu subjektu (jazyka) a objektu (světa), o *logické formě*, děláme z ní součást onoho objektu, o kterém nám má ona *logická forma* teprve umožnit vypovídat, což vede ke sporům. *Smysluplné* (adekvátní) vypovídání o *logické formě* by tedy vyžadovalo další logickou meta-formu, která by byla společná oné *logické formě* (chápané v tomto případě jako objekt) a našemu vypovídání o ní (jazyku, subjektu). Ve snaze předejít tomuto nekonečnému regresu Wittgenstein odmítá možnost o *logické formě* *smysluplně* *vypovídat* a tvrdí, že se pouze *ukazuje* v našem jazyce a ve světě.¹⁶

Tento zvláštní charakter vět *Tractatu* – totiž to, že spadají do záhadné třetí kategorie, ve které se mohou jen záhadně *ukazovat* – není sám o sobě příliš problematický; jedná se v podstatě o důsledek Wittgensteinova hlubokého vhledu, že filosofie je z podstaty reflexivní a že “filosofická práce se ve své podstatě skládá z ujasňování.”¹⁷ toho co už je před námi a stojí tedy v kontrastu vůči vědám, které poznávají svět na způsob ověřitelných hypotéz.¹⁸ Proto má filosofie postupovat jakoby z *vnitřku* jazyka – tedy nečinit jazyk *předmětem* svého zkoumání, nýbrž chápat ho jako *prostředí* veškerého potenciálního zkoumání a tedy jako něco z čeho nelze vystoupit a vůči čemu nelze zaujmout

¹⁴ TLP předmluva a 4.114.

¹⁵ TLP 4.461 – 4.4611.

¹⁶ TLP 4.121.

¹⁷ Wittgenstein, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. Translated by Petr Glombíček. Praha: Oikymenh, 2007. 4.112.

¹⁸ Tímto specifickým charakterem filosofie se bume zabývat hlavně v následující podkapitole 1.3.

meta-perspektivu. Proto je tedy třeba zkoumat jazyk nikoli jako věda, která ho činí svým *předmětem* a *vypovídá* o něm smysluplná tvrzení na způsob hypotéz a teorií (jak to činí například lingvistika), ale spíše *ukázat* jeho charakter z jeho *vnitřku*.

Zásadní problém však spočívá v tom, že Wittgenstein nedostal těchto závazků, kterých si byl vědom, a *Tractatus* tedy, jakožto soustavně *vypovídající* (ve smyslu vědecké teorie) o podstatě jazyka končí v hluboké vnitřní rozpornosti. Je to důsledek všudypřítomné snahy *vypovědět v úplnosti* o způsobu *vypovídání* – vybudovat *úplnou teorii* jazyka jako celku – což nutně vyžaduje onen celek jazyka opustit a *vypovídat* o něm *smysluplná* (vědecká) tvrzení prostřednictvím nějakého meta-jazyka. K této vnitřní rozpornosti *Tractatu* Wittgenstein ve slavném závěru tohoto díla píše:

“Moje věty objasňují tím, že ten, kdo mi rozumí, nakonec rozpozná, že jsou nesmyslné, když jimi – po nich – vystoupí nad ně. (Musí takříkajíc odkopnout žebřík, poté co po něm vylezl.) Musí tyto věty překonat, pak uvidí svět správně.

O čem se nedá mluvit, k tomu se musí mlčet.” [TLP 6.54 – 7]¹⁹

To ovšem nemůže být považováno za řešení této vnitřní rozpornosti *Tractatu*, ale spíše za uvědomění si celé problematiky. Rozpornosti a regresi se můžeme vyhnout jedině tehdy, když při svých jazykových analýzách zůstaneme *uvnitř* jazyka (který jakožto *prostředí* našeho poznávání budeme činit *předmětem* našeho poznávání maximálně parciálně), o což se, jak záhy uvidíme, Wittgenstein ve své pozdní filosofii usilovně snažil – ve *Zkoumáních* dovedl do důsledku tento postřeh a oné snahy vybudovat *úplnou teorii* jazyka se vzdal, respektive zjistil, že něco takového jako *univerzální podstata* jazyka, kterou hledal v *Tractatu*, vůbec neexistuje.

¹⁹ Wittgenstein, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. Translated by Petr Glombíček. Praha: Oikymen, 2007.

1.2.2. Kritika reprezentacionalismu a představy univerzální logické formy

V *Tractatu* zastával Wittgenstein reprezentacionalistické stanovisko, podle něhož „jméno znamená předmět, [který] ... je jeho významem.“²⁰ a jazyk chápal jako mající ryze deskriptivní funkci, jejíž adekvátnost vysvětloval pomocí společné *logické formy* obrazu a zobrazovaného. Ve své pozdní filosofii Wittgenstein deskriptivní funkci jazyka neodmítá, ale ukazuje, že je to pouze jeden z mnoha různých způsobů, kterým jazyk *používáme*. Na množství příkladů²¹ ukazuje, že deskriptivní funkce slov (kterou mají jen některá slova v některých případech) je vždy odvislá od *způsobu použití* oněch slov – význam slova tedy nemůže primárně spočívat v tom, *co* ono slovo označuje, protože to, že slovo něco označuje, je odvislé od toho, že ho tak *používáme*.²² Wittgenstein tedy shrnuje otázku významu takto:

„Pro *velkou* třídu případů použití slova ‚význam‘ – i když ne pro *všechny* případy jeho použití – lze toto slovo vysvětliti takto: Význam nějakého slova je způsob jeho použití v řeči.

A význam nějakého jména se někdy vysvětluje tím, že se ukáže na jeho nositele.“ [PI § 43]²³

Zde se nám krom Wittgensteinova pragmatického chápání jazyka, které rozvedeme později, ukazuje také zásadní změna filosofické metody oproti *Tractatu* – vidíme, jak se urputně brání meta-tezí o jazyku a fungování jazyka popisuje z jeho *vnitřku*. Výraz ‚význam‘ nepoužívá technicky jako v *Tractatu* (jako meta-výraz vypovídající o jiných výrazech) a nechce podat jeho definitivní úplný výměr, nýbrž pouze *popisuje používání* slova ‚význam‘ jako slova mezi

²⁰ Wittgenstein, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. Translated by Petr Glombíček. Praha: Oikymenh, 2007. 3.203.

²¹ Například PI §§ 1, 2, 8, 21.

²² PI § 10.

²³ Wittgenstein, Ludwig. *Filosofická zkoumání*. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998.

ostatními slovy. ‚Význam‘ je slovo, které se, stejně jako ostatní slova, *používá* mnoha způsoby, z nichž je častý způsob, ve kterém mluvíme o ‚významu nějakého slova‘ v takovémto případě je pak ‚význam‘ *způsobem použití* onoho slova v řeči – je-li ono slovo ‚jméno‘ někdy se pak jeho význam vysvětluje denotativně, totiž tak, že se ukáže na předmět, který ono jméno v některých případech reprezentuje.

Wittgenstein tedy takto ukázal, že deskriptivní funkce slov (kterou v *Tractatu* považoval za *primární*) je *odvozená* od toho, jakým způsobem slova *používáme*. V dalším kroku kritiky reprezentacionalismu odhaluje tractatovské přesvědčení, že deskriptivní funkce slov *je jediná smysluplná*, jako klam, ke kterému nás svádí to, že všechna slova stejně vypadají (ať již jako mluvená, psaná či tištěná)²⁴ a ukazuje, že *smysluplných způsobů používání řeči existuje mnoho* a že jsou „zcela a veskrze nestejnorodé.“²⁵, respektive že mezi nimi existují pouze „rodové podobnosti“²⁶ (složitá síť podobností, které se navzájem překrývají a kříží)²⁷ ale *nesdílejí univerzální logickou formu*²⁸ – ona v *Tractatu* hledaná *univerzální podstata* jazyka tedy neexistuje.

Tento *nespočet nestejnorodých způsobů používání řeči* nazývá Wittgenstein „řečové hry“ a jako příklady uvádí: Rozkazovat a jednat podle rozkazu; Referovat o nějakém dění; Zformulovat hypotézu a ověřovat ji; Hrát divadlo; Uhadovat hádanky; Udělat vtip; Vyprávět; Překládat z jedné řeči do druhé ...²⁹ Oněch *řečových her* je potencionálně nekonečně mnoho, jelikož „... tato rozmanitost není nic pevného jednou pro vždy daného; nýbrž vznikají nové typy řeči, nové *řečové hry* a jiné zastarávají a jsou zapomínány.“³⁰ – to je dalším

²⁴ PI § 11.

²⁵ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998. § 10.

²⁶ PI § 67.

²⁷ PI § 66.

²⁸ PI § 65.

²⁹ PI § 23.

³⁰ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998. § 23, vlastní kurzíva.

důvodem, proč není možná *úplná teorie* jazyka: jazyk je totiž pro pozdního Wittgensteina *nevyčerpatelnou mnohostí*.

1.3. Wittgensteinovo pozdní pojetí filosofie jako terapie

1.3.1. **Primát *praxe* před *teorií***

Wittgensteinova koncepce *řečových her* má zdůraznit, že „promlouvání řeči je částí určité *činnosti* nebo určité *životní formy*,“³¹ od kterých nemůžeme řeč separovat a zkoumat ji v ideálním prostředí tractatovské čisté logiky³² – „Rozkazovat, ptát se, vyprávět, konverzovat patří k našemu přírodopisu právě tak jako chodit, jíst, pít, hrát.“³³ Zde se ukazuje hlavní anti-teoretický moment myšlení pozdního Wittgensteina: *řečové hry jsou praktiky*, jsou součástí našich způsobu života podobně jako například chůze či stravování – v tomto smyslu tedy není možné vytvořit *čistou a úplnou teorii* jazyka, protože každá *teorie* jakožto *řečová* bude nutně součástí naší *ne-teoretické* praxe, která ji podmiňuje a předchází, a tedy nikoli *ryze teoretická*. Jde o to, že pravdivost (*smysluplnost*) každé věty a tedy také *teorie* je v posledku založená v *jednání*:

„Zdůvodňování, ospravedlňování evidence ale dospěje k určitému konci; – tímto koncem ale není to, že určité věty se nám jeví jako bezprostředně pravdivé, tedy určitý způsob našeho *vidění*, nýbrž naše *jednání*, které je základem jazykové hry.“ [OC § 204]³⁴

Smysluplnost či *nesmyslnost* věty je tedy v rámci *řečových her* v posledku odvislá od našeho *jednání*, respektive od naší *životní formy*, která na tomto místě zjevně vystřídala tractatovskou *logickou formu*. *Smysluplné* věty tedy již neodkazují ke

³¹ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998. § 23, vlastní kurzíva. Dále srovnání s PI § 7.

³² PI § 107.

³³ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998. § 25.

³⁴ Wittgenstein, Ludwig. O jistotě. Translated by Vlastimil Zátka. Praha: Academia, 2010.

světu, ale k *řečovým hrám* – jejich smysluplnost není dána tím, že sdílejí *logickou formu* společně se světem, ale tím že jsou v rámci *řečových her* používány tak, jak se to *dělá*, ve shodě s naší *životní formou*.³⁵

Původní reprezentacionalistická dualita jazyka (subjektu) a světa (objektu), která musela být překlenuta jejich společnou *logickou formou* se tedy v koncepci *řečových her* rozplývá – *řečové hry* jsou vůči této dualitě primární. Nejprve se musíme naučit *řečové hry* (tedy správné *používání* vět v různých kontextech a s tím spojenou *praxí*) a stát se tak součástí *životní formy*, a teprve pak se můžeme bavit o vztahu jazyka (subjektu) a světa (objektu). V tomto ohledu tedy jazyková *praxe* vždy nutně předchází jakoukoli *teorii* a případná *teorie* o této jazykové *praxi* nemůže onu *praxi* předejít a *vysvětlit* ji v *úplnosti*. Takové úplné vysvětlení ovšem, krom toho, že není možné, není ani potřeba – *životní forma* totiž není něco *v pozadí*, co záhadně zprostředkovává vztah mezi jazykem a světem, co by potřebovalo *vysvětlit* (jako *logická forma*), ale něco v naší společnosti, v našich sdílených *praktikách*, a tak tedy nepotřebujeme žádnou *teorii*, která by nám pomohla překlenout onu subjekt-objektovou propast. Nyní se na tuto proměnu Wittgensteinova chápání jazyka a filosofie podíváme podrobněji a vyložíme jakým směrem Wittgenstein obrací celé své uvažování.

³⁵ Výkladu životních forem se budeme zabývat v podkapitole 2.3.

1.3.2. **Filosofie je bojem proti zakletí, v němž naš rozum drží prostředky naší řeči**

Wittgensteinovo přesvědčení, že filosofické problémy spočívají v neporozumění jazyku a jeho snaha tyto problémy eliminovat skrze vyjasnění fungování jazyka se v průběhu jeho myšlenkového vývoje prakticky nezměnily,³⁶ a tak můžeme slavný citát stojící v názvu této podkapitoly³⁷ považovat za jakési jeho filosofické motto. Stejně tak se příliš nezměnilo Wittgensteinovo pojetí filosofie, které ve *Zkoumáních* v kontrastu vůči vědecké a spekulativní filosofii charakterizuje takto: „... nesmíme vytvářet žádné teorie. V našich zkoumáních nesmí být nic hypotetického. Jakékoli *vysvětlování* musí odpadnout, a na jeho místo musí nastoupit jedině popis.“³⁸ Co se však změnilo radikálně je jeho názor na ono fungování jazyka a tedy i způsob boje proti onomu *zakletí rozumu*, proti filosofickým problémům. Nyní projasníme Wittgensteinovo pozdní pojetí filosofie v kontextu odmítnutí tractatovského ideálu krystalicky čisté a přísné *logické formy* v pozadí *za řečí*,³⁹ který ve *Zkoumáních* chápe jako brýle, které mu seděly celou dobu na nose, aniž by ho napadlo sundat si je.⁴⁰

Wittgensteinovo pozdní pojetí filosofie je ve své podstatě dovedením do důsledku onoho raného postřehu o specifickém charakteru filosofie, která jako z podstaty reflexivní nemůže budovat *teorie* na způsob věd, které *vysvětlují* svět, ale má projasňovat to, co už je před námi⁴¹ – jinými slovy: nemůže uchopit jazyk, kterým se zabývá jako svůj *předmět*, protože má zkoumat jazyk právě z toho hlediska, které teprve umožňuje, že můžeme něco chápat jako *předmět*. Filosofie

³⁶ Pro srovnání TLP předmluva a 6.53 a PI §§ 109 – 111.

³⁷ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998. § 109.

³⁸ Tamtéž. § 109.

³⁹ PI § 102 – 107.

⁴⁰ PI § 103.

⁴¹ Jak ho charakterizuje například TLP 4.112.

tedy musí (jak jsme již viděli výše) zkoumat jazyk z jeho *vnitřku*, což s sebou nese důsledky:

„Jestliže hovořím o řeči (slovu, větě atd.), musím hovořit řečí všedního života. ... To že při svých vysvětleních týkajících se řeči musíme už používat plnou řeč (nikoli snad nějakou přípravnou, předběžnou), ukazuje už také, že *o řeči mohu vypovědět jen cosi vnějškového*.“

[PI § 120]⁴²

V *Tractatu* Wittgenstein tyto důsledky soustavně opomíjel, když hnán oním ideálem krystalicky čisté a přísné *logické formy* v pozadí za řeči usiloval o *úplnou teorii* jazyka, pročez skončil v nepřekonatelných vnitřních rozporech. Tento ideál nahlíží Wittgenstein ve *Zkoumáních* jako falešný předsudek, a metaforicky odkládá ony brýle,⁴³ když zdůrazňuje, že *za přirozenou řečí již není žádná logická forma*, ale pouze naše *jednání*, naše *životní forma*.⁴⁴ V tomto ohledu je vše – celá *přirozená řeč*, ve které žijeme – již *před* námi: *smysluplné* způsoby používání vět v řečových hrách máme přímo před nosem (ze kterého jsme sundali ony brýle) a nedává tedy smysl pokoušet se vykročit za ně a hledat chiméry skryté za řečí.⁴⁵ Ona tractatovská snaha vystoupit z jazyka a *vypovědět* o něm v *úplnosti* z *vnějšku*, abychom tak rozlišili mezi *smyslem* a *nesmyslem*, která se jevila jako ‘nutné zlo’ je tedy odhalena jako zcestná – nejenom že není pod hrozbou regresu možné z jazyka vystoupit, dokonce by to ani nepřineslo očekávané ovoce: je to tedy snaha *nesmyslná* hned ve dvou ohledech.

Ono dotažení těchto vhlédů do důsledku pak spočívá v tom, že Wittgenstein zcela obrací své uvažování a začíná o řeči hovořit jako:

⁴² Wittgenstein, Ludwig. *Filosofická zkoumání*. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998. Vlastní kurzíva.

⁴³ Jak jsme viděli v oddílu 1.3.1.

⁴⁴ Pro srovnání také PI § 120.

⁴⁵ PI § 126.

„...o šachových figurkách, když uvádíme příslušná pravidla hry, a ne popis jejich fyzikálních vlastností. Otázka, 'Co je vlastně slovo?' je analogická otázce 'Co je šachová figurka?'" [PI § 108]⁴⁶

V tomto přirovnání se výstižně ukazuje, co jsme již naznačili výše: to co dělá šachovou figurku střelce střelcem, nejsou jeho fyzikální vlastnosti (materiál, barva či tvar figurky jsou v posledku irelevantní), ale soubor pravidel, které se k němu váží (totiž to jak s ním lze táhnout a v posledku pravidla celého šachu); analogicky to, co dělá slovo slovem nejsou jeho 'fyzikální vlastnosti' (jeho denotát či lingvistický výměr), nýbrž soubor *pravidel* jeho *používání* uvnitř *řečových her*. Ve *Zkoumáních* tedy Wittgenstein ukazuje způsoby *používání* slov v *řečových hrách*, ve kterých se jakožto v sociálních praktikách rozplývá ona tractatovská dualita jazyka (subjektu) a světa (objektu), kterou vyžadoval onen popis 'fyzikálních vlastností' (*logické formy*) řeči – tímto způsobem tedy Wittgenstein naplňuje závazek zůstat *uvnitř* jazyka, který filosofii stanovil již v *Tractatu*.

Způsob boje proti onomu *zakletí rozumu*, pak nespočívá v tractatovském upozorňování metafyzika, že „jistým znakům ve svých větách nedal význam [zakotvený v reprezentacionalistickém paradigmatu].“⁴⁷ ale v tom, že z *vnitřku* řeči znázorníme, jak se to či ono slovo *používá* v našich řečových hrách:

„Když filosofové používají určitého slova – 'vědění', 'bytí', 'předmět', 'já', 'věta', 'jméno' – a domnívají se, že postihují *podstatu* věci, musí si člověk vždy položit otázku: Je toto slovo v řeči, kde má své původní místo, skutečně někdy používáno takto?

My převádíme slova z jejich metafyzického způsobu užití zpět na jejich užití ve všednodenním úzu.“ [PI § 116]⁴⁸

⁴⁶ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998.

⁴⁷ Wittgenstein, Ludwig. Tractatus logico-philosophicus. Translated by Petr Glombíček. Praha: Oikymenh, 2007. 6.53.

⁴⁸ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998.

Tímto způsobem mají být filosofické problémy, které vznikají tím, že nevidíme zřetelně skutečný způsob *používání slov*,⁴⁹ odhaleny jako ‚holé nesmyslnosti‘ či ‚vzdušné zámky‘, které nemají být vyřešeny, nýbrž mají *úplně zmizet*.⁵⁰ Toto převádění slov zpět do přirozené řeči se ale nemůže dít žádným *hypotetickým vysvětlováním* fungování řeči, které by tu či onu *řečovou hru* popisovalo jako nějaký fakt po vzoru vědy, protože tím by právě na *běžném užití* slov parazitovalo a budovalo tak akorát další vzdušné zámky. Wittgenstein tedy v kontrastu vůči takovému *teoretickému* řešení, které jak jsme viděli ústí do vnitřních rozporností, pojímá svou pozdní filosofii jako *praxi* a to *praxi terapeutickou*,⁵¹ která „... vyšetřuje nějakou otázku [filosofický problém]; jako nějakou nemoc, kterou má léčit.“⁵² Cílem takto pojatého filosofického snažení tedy není *teoretická deskripce* problematiky, která by onu otázku *zodpověděla* a *vyřešila* s konečnou platností způsobem: „Je tomu tak a tak *protože* ...“ – ale *zpřehlednění* gramatiky v kontextu oné problematiky způsobem: „Neuvažuj, nýbrž dívej se!“,⁵³ které povede k pochopení, že otázka je nesmyslná, jelikož parazituje na běžném užití výrazů, a tedy k jejímu konečnému odstranění. Terapeutická *praxe zpřehledňování* může nabývat různých podob a to v závislosti na tom, jaké ‘filosofické nemoci’ má léčit⁵⁴ – ve *Zkoumáních* můžeme pozorovat nejčastěji kombinaci těchto způsobů terapie, které můžeme chápat jako různé momenty metody “přehledného znázornění”: odhalování chybných předpokladů, dovedení kritizovaných východisek do absurdních důsledků, uvádění příkladů používání slova, analogie v používání jiného slova. Podstatné je, že *terapie* je něco co se *dělá*, na což poukazuje také dialogická forma téměř všech Wittgensteinových pozdních poznámek, která ostře kontrastuje s axiomatickou formou *Tractatu*.

⁴⁹ PI § 100.

⁵⁰ PI §§ 118, 119, 133.

⁵¹ PI § 133.

⁵² Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998. § 255.

⁵³ Tamtéž § 66.

⁵⁴ PI § 133.

Nejedná se ovšem o striktní volbu 'bud' a nebo', protože každé *teoretizování* je zároveň *praxí* a ony rozličné terapeutické *praxe* mají často také alespoň částečně *teoretický* ráz, totiž nezůstávají pouze na rovině příkladů a analogií, ale uchylují se k popisům jako: "Vnitřní pochod' vyžaduje vnější kritéria."⁵⁵ Tento výrok a mnohé podobné ovšem představují součást terapeutického dialogu, kde hrají svou roli při *zpřehledňování* gramatiky používání konkrétních výrazů – nejedná se tedy o pokus *vysvětlit vnější* fenomén, na způsob vědecké *teorie*, ale spíše o *teoretickou* součást *přehledného znázornění vnitřku* jazyka. Pojetí filosofie jako terapeutické *činnosti* je tedy třeba chápat spíše jako *metodickou devízu nevytvářet od praxe odtržené teorie*, než jako úplný zákaz *teoretizování*, tedy *vypovídání* něčeho (jak ho představuje sedmá věta *Tractatu*) – a zde se odchylujeme od rezolutního čtení, které bere sedmou větu *Tractatu* doslovně.

⁵⁵ Wittgenstein, Ludwig. *Filosofická zkoumání*. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998. § 580.

1.3.3. Přehledné znázornění norem gramatiky

Metoda *přehledného znázornění* nemá žádný přesný výměr a je třeba ji přizpůsobit zkoumanému filosofickému problému, obecně by se ale dalo říci, že je nejprve třeba odhalit původ onoho problému⁵⁶ a až následně se pustit do tvorby *přehledného znázornění* jeho gramatiky, tedy: projasnit *běžné* fungování řeči ve vztahu k tomuto problému prostřednictvím *nacházení* a *vynalézání mezičlánků* tak, abychom *viděli souvislosti*⁵⁷ – to se může dít různými způsoby, z nichž je nejčastější uvádění příkladů a analogií. Skrze *přehledné znázornění* má být vyneseno na světlo správné *používání* našich vyjadřovacích forem (v kontextu naší životní formy), které bylo vždy již před námi, avšak zůstávalo (mnohdy právě pro svou jednoduchost a samozřejmost) zahalené.⁵⁸ Rozdíl oproti *teoretickému vysvětlování* popisuje Wittgenstein takto:

„... hypotetický mezičlánek by v tomto případě neměl dělat nic jiného než zaměřit naší pozornost na podobnost, příbuznost, faktů. Podobně jako by někdo mohl ilustrovat vnitřní příbuznost kruhu k elipse tím, že by postupně převáděl elipsu v kruh; *ale nikoli z toho důvodu aby tvrdil, že jistá elipsa ve skutečnosti, historicky, z kruhu vznikla* (evoluční hypotéza), *ale jenom z toho důvodu, aby zaostřil náš zrak na formální souvislosti.*“
[GB]⁵⁹

Evoluční či obecně vědecká hypotéza samozřejmě také zaměřuje naší pozornost na příbuznost faktů, jenže to není jediné co dělá – snaží se fakty *vysvětlit*, stanovit, jak se to ve světě ve skutečnosti má, který fakt ze kterého nutně vychází a tím se staví do externí nezávislé pozice *vně* zkoumaného. Ve vědách, které

⁵⁶ Wittgenstein, Ludwig. *Philosophical occasions: 1912-1951*. Edited by James Carl Klagge. Indianapolis: Hackett, 1993. Str. 125.

⁵⁷ PI §§ 109 a 122.

⁵⁸ PI § 129.

⁵⁹ Wittgenstein, Ludwig. *Philosophical occasions: 1912-1951*. Edited by James Carl Klagge. Indianapolis: Hackett, 1993. Str. 133. Vlastní překlad a vlastní kurzíva.

poznávají svět jako jim *vnější* objekt, to jest předpokládají dualitu subjektu a objektu, je to postup legitimní, ale filosofie, která ze své podstaty nemůže z jazyka vystoupit, se nezabývá *deskripcí* jazyka jako sobě *vnějšího předmětu*, nýbrž z *vnitřku* jazyka zkoumá jeho *normy*, které teprve jakoukoli *deskripci* umožňují. Wittgenstein tyto *normy* přirovnává ke vzorovému metru v Paříži,⁶⁰ který je etalonem měření v metrové míře a tak o něm nelze říct, že je jeden metr dlouhý ve stejném smyslu jako například o násadě na krumpáč jelikož on je tím etalonem, který garantuje, že je něco jeden metr dlouhé. Dále nás nabádá, abychom si představili, že jsou v Paříži uloženy za nepřístupu vzduchu také všechny vzory barev a že při označování barev odkazujeme k těmto etalonům, o kterých z toho důvodu tedy nedává smysl tvrdit, že mají či nemají onu barvu, jejíž určení garantují:

„Tento vzor je nástrojem řeči, jejíž pomocí formulujeme výpovědi o barvách. Není v této hře tím, co je vyjadřováno, nýbrž je prostředkem vyjadřování. ...To co zdánlivě *musí* existovat [ve smyslu *existovat ve světě*, například objektivní ‘čistá’ červená], patří k řeči. Je to paradigma v naší řečové hře; něco, s čím jsou věci srovnávány.“ [PI § 50]⁶¹

Alegoricky jsou potom *vzory* všech potencionálních správných způsobů použití výrazů v našich řečových hrách uložené v naší *životní formě* a jejich *deskripce* na způsob násady od krumpáče z výše popsaných důvodů nedává smysl a vede k rozporům – v tomto smyslu tedy musí být filosofie, jakožto zabývající se *normami*, které nelze deduktivně vyvozovat, disciplínou *normativní* a nikoli *deskriptivní*.⁶²

Filosofická *terapie* tedy nevyvozuje tyto *normy* používání řeči *ze světa* na způsob deskriptivních věd (jak se o to snaží spekulativní či vědecká filosofie), ale zaměřuje naší pozornost na příbuznost gramatických faktů tím, že *nachází* a

⁶⁰ PI § 50.

⁶¹ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998.

⁶² Kolman, Vojtěch. O čem se nedá mluvit, o tom se musí zpívat: od formy zobrazení k formám života. Praha: Filosofia, 2017. 3. Kapitola: Hudební „gramatika“ a její přehledná znázornění.

vynalézá hypotetické mezičlánky, čímž postupně projasňuje ony normy, které již byly vždy v nás, v naší životní formě. Tato terapeutická praxe zpřehledňování může postupovat různými způsoby v závislosti na tom, jakou sféru životní formy je třeba přehledně znázornit a jejím výsledkem je pak jakési schéma či obraz, který má pomoci tomu abychom přehledně viděli používání gramatických norem v souvislostech životní formy.

Jako *zpřehledňující schéma* používání gramatických norem v jejich souvislostech můžeme chápat právě řečové hry:

„Naše jasné a jednoduché řečové hry ... představují spíš *srovnávací objekty*, které mají díky podobnosti a nepodobnosti vrhnout světlo na to, jak tomu je s naší řečí.“ [PI § 130]⁶³

Řečové hry představují zjednodušené příklady *používání* slov v kontextu našeho *jednání*, které mají povětšinou za účel vyzdvihnout a *přehledně znázornit* nějaký aspekt tohoto *používání*, který je často opomíjen a jehož opomíjení působí filosofické problémy. Podstatné je, že takové schéma používání výrazů není žádnou *definitivní* analýzou toho, jak je to s řečí ve *skutečnosti* ale, slouží pouze jako „... srovnávací objekt – takříkajíc jako měřítko; a ne jako předpoklad, kterému skutečnost *musí* odpovídat.“⁶⁴ Jde o to, že řeč, jakožto *nevyčerpatelná mnohost*, nemůže být zobrazena *definitivně* a v *úplnosti*; takové úplné schéma by se navíc míjelo s účelem onoho zobrazování, kterým je právě vyzdvihnout nějaký opomíjený *aspekt* řeči a tím vnést řád do našeho vědění o jejím *způsobu používání* – avšak nikoli řád *absolutní*, nýbrž „... řád vytvářený k určitému účelu; jeden z mnoha možných řádů ...“⁶⁵ Jde tedy o to objevit a prozkoumat nějaký konkrétní filosofický problém, nahlédnout jaké vyjadřovací formy vedou k tomuto *zakletí rozumu* a vytvořit jedno z mnoha možných *přehledných znázornění* těchto vyjadřovacích forem; a to takové, které vynese na světlo právě

⁶³ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998.

⁶⁴ Tamtéž. § 131.

⁶⁵ Tamtéž. § 132.

onen opomíjený aspekt těchto vyjadřovacích forem, tak abychom je *přehledně spatřili* v jejich gramatických souvislostech a nechali vzdušný zámek rozplynout.

K lepšímu porozumění nám poslouží porovnání s *Tractatem* – normy správného používání řeči zakotvené v *životní formě* zastupují funkci logické formy a jsou oním etalonem *smysluplnosti* či *nesmyslnosti* výroku. Oproti krystalicky *čisté a neměnné* logické formě v pozadí jsou však ony 'lidské' normy stejně jako lidské *jednání*, na které jsou vázané *proměnlivé a vágní* (jak ještě uvidíme v následující části). Navíc tato 'měřítka správnosti' neodpovídají struktuře skutečnosti jako *logická forma*, ale představují pouze *naše způsoby uchopování skutečnosti*. O oněch normách se nedá *smysluplně* vypovídat podobně jako o logické formě v *Tractatu* – garantují totiž *smysluplnost* vypovídání – avšak oproti *Tractatu*, kde se logická forma mohla pouze záhadně *ukazovat* (ve smyslu sama sebe) je lze *ukazovat* (ve smyslu činit je explicitními skrze přehledné znázornění). To je dáno tím, že není jedno měřítko, nýbrž nespočet měřítek, které lze navíc uchopit z mnoha různých perspektiv – za účelem terapie je tedy možné legitimně vynést na světlo nějaký konkrétní aspekt nějaké normy s tím že ostatní normy zůstanou nevyřčené. Wittgensteinovo řešení tractatovské *smysluprázdnosti* a nutnosti odhazovat žebřík plynoucí z *mluvení* o tom k čemu se musí mlčet, tedy spočívá v nahrazení *teorie* (vypovídání o měřítku v pozadí) terapeutickou *praxí* (zpřehledňováním měřítek, která jsou již před námi, skrze jejich parciální vynášení na světlo). Součástí tohoto parciálního vynášení na světlo může však také spočívat v mluvení (*teoretizování*) o oněch měřítkách, které není zakázáno absolutně, ale je-li vedeno za účelem terapie (nikoli však za účelem *teorie pro teorii*), je ve filosofii na místě.

1.3.4. Obsahuje Wittgensteinova pozdní filosofie teorii?

Nyní na pozadí dosavadního výkladu o tom, jak Wittgenstein postupně dovedl svůj raný vhled o specifickém charakteru filosofie do důsledků, vyložíme v jakém smyslu ve své pozdní filosofii odmítá *vysvětlování, teze, hypotézy a teorie*. V první řadě je třeba mít na paměti, že toto odmítnutí *vysvětlování, tezí, hypotéz a teorií* ve filosofii je myšleno v kontrastu vůči vědě,⁶⁶ kde jsou tyto metody zkoumání adekvátní. Jde o to, že věda zkoumá svět, jako něco jí *vnějšího*: předpokládá paradigma subjektu, který poznává objekt a to tím způsobem že jakoby přenáší z onoho *vnějšího* objektu fakta do subjektu a snaží se na základě nich vytvořit *teorii*, která bude *korespondovat* s oním objektem. S tím se pojí *falibilita*: vědecké *teorie mohou, ale nemusí* odpovídat objektu, který vysvětlují a musí být tedy alespoň principiálně ověřitelné, což je dělá adekvátními. Filosofie oproti tomu musí zůstat *uvnitř* jazyka a nesmí ho zkoumat jako něco *vnějšího*, protože jazyk zkoumá z toho hlediska, které teprve umožňuje, že může být něco *vnějšího* – filosofická reflexe jazyka tedy nesmí předpokládat ono korespondenční paradigma, které je až druhotné vůči *vnitřku* jazyka. Filosofie tedy zkoumá na jazyku to, co *musí* být tak, jak to je již před námi ve *vnitřku* jazyka, který může pouze *přehledně znázorňovat* jelikož zde není možnost omylu a proto ani *hypotéz a teorií* na způsob *deskriptivních věd* – musí být tedy *normativní* ve vztahu k těmto deskriptivním vědám, to jest *projasňovat normy našich deskripcí*.

Rozdíl mezi charakterem vědeckého a filosofického zkoumání objasníme pomocí příkladu: vědecké *hypotézy* například v oblasti fyziky, byly v historii průběžně ověřovány a vyvraceny na základě toho, zda tato teorie odpovídala naší zkušenosti – například zda loď plula jak se očekávalo, zda se most nezhroutil, zda se hvězdy pohybovaly podle předpokladu a podobně. Takovéto vědecké *hypotézy* pak mohou vést k novým *objevům*, například k mostům, které se nebudou hroutit. Oproti tomu filosofie k novým *objevům* v tomto slova smyslu

⁶⁶ PI § 109.

vést nemůže, jelikož zkoumá fungování jazyka z *vnitřku*, kde se již nacházíme: filosof *zpřehlední* běžné *užití* například slova ‘vědět’ (jak uvidíme v následující části) a tím odstraní filosofický problém; výsledky filosofie jsou pak “... odhalením nějaké holé nesmyslnosti a boulemi, které rozum utržil při svém narážení na hranici řeči. Právě tyto boule nám dovolují rozpoznat cenu onoho odhalení.”⁶⁷ Ono odhalení pak může vést k novým objevům ve vědách, jelikož odstraní nedorozumění, ke kterému došlo – to si lze lépe představit spíše v oblasti teoretické fyziky, než ve výše zmíněných oblastech mechaniky a astronomie (na které má tedy filosofie v tomto ohledu vliv spíše až sekundárně skrze teoretickou fyziku). V tomto smyslu Wittgenstein píše:

„Jako ‘filosofie’ by se mohlo také označovat to, co je možné *před* všemi novými objevy a vynálezy.“ [PI § 126]⁶⁸

Terapeutická filosofie neobjevuje svět, ale *reflektuje* na objevování světa a odstraňuje problémy, které v tomto objevování vyvstávají a tím umožňuje *uzdraveným* deskriptivním vědám vykonat nové objevy a vynálezy – v tomto smyslu je tedy filosofie možná *před* všemi novými objevy a vynálezy. Následně *po* nových objevech a vynálezech, když je vše zdravé, již není zapotřebí až do té doby, kdy zase onemocní nějaká sféra naší životní formy, kterou bude třeba uzdravit – ve které bude třeba projasnit její normy. V tomto ohledu tedy filosofie nemůže fundovat veškeré vědění, jak se tradičně předpokládalo, ale přichází až sekundárně, když se v tomto vědění objeví problémy, které má reflexí projasnit a odstranit. Proto je terapeutická filosofie spíše *praxí* než *teorií* a *teorie* v ní obsažená (mluvení o normách) slouží pro účely léčení a jelikož je od nich odvozená, dává smysl jen ve vztahu k terapii a nikoli ‘o sobě’.

Terapeutické zpřehledňování fungování jazyka, tedy není *vysvětlování* ve vědeckém slova smyslu, není to žádná *hypotéza*, ohledně něčeho *vnějšího*, co by tak třeba také být nemuselo (není falibilní), ale jedná se o *vyzdvížení* oněch

⁶⁷ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998. § 119.

⁶⁸ Tamtéž.

vnitřních etalonů, které tak být *musí*, aby vůbec něco *vnějšího* mohlo být tak či onak *vysvětlováno*. Terapeutická *praxe* tedy nemůže být *hypotetická* už jenom proto, že není zakotvena v korespondenčním paradigmatu (jako vědecké hypotézy), ale *ukazuje* jazyk z toho hlediska, které korespondenční paradigma teprve umožňuje. Filosof nepodává žádné *hypotézy* o fungování jazyka ve stejném smyslu jako kompetentní šachista nepodává žádné *hypotézy* o tom jak se dáma pohybuje po šachovnici ⁶⁹ – jazyk je samozřejmě mnohem komplikovanější než šach a jeho správné *používání* je mnohdy zahaleno, nicméně je stále *před* námi v tom smyslu, že nám není *vnější*, že ho nemusíme *vysvětlovat* jako statiku mostu, proto stačí *přehledně znázornit* to, co už leží odkryto pohledu.

Je tedy zřejmé, že Wittgenstein odmítá ve filosofii *vysvětlování*, *teze*, *hypotézy* a *teorie* v tom smyslu v jakém jsou zakotveny v korespondenčním paradigmatu, v tom smyslu v jakém by jejich použití představovalo vystoupení z jazyka a zaujímání *vnějškových* perspektiv. *Hypotézy* a *teorie* ve smyslu potvrzených hypotéz jsou tedy odmítnuty zcela, jelikož korespondenční paradigma předpokládají nutně. *Teze* nejsou možné ve vztahu k *vnějšku*, co se týče *tezí* jakožto *tvrzení* v širším slova smyslu, tak *tvrzení*, která by se nevztahovala k jazyku jako ke svému *vnějšímu předmětu*, ale připomínala a odhalovala nám nějaký aspekt norem jeho skutečného *používání* možná jsou. Taková *tvrzení* ale nejsou *tezemi* v běžném (vědeckém) použití tohoto slova, totiž taková *tvrzení*, která by rozšiřovala naši znalost *vnějšího* světa, ale *zvýrazněním* toho, jak se to *nutně* má uvnitř jazyka, proto Wittgenstein píše: “Kdyby někdo chtěl ve filosofii vytyčovat *teze*, nemohlo by dojít k diskusi o nich, protože by s nimi byli všichni srozuměni.”⁷⁰ a nejednalo by se tudíž o *teze* ve vlastním slova smyslu, nýbrž o explikaci norem, které už všichni znali. Ovšem když Wittgenstein odmítá ve filosofii veškeré *vysvětlování* [Erklärungen] používá toto slovo v technickém smyslu, totiž ve smyslu kdy se jedná o vědecké

⁶⁹ Toto trefné přirovnání pochází z: Baker, Gordon P., and Hacker, Peter M. S. Wittgenstein: understanding and meaning. Part one: essays. Second ed. Oxford: Blackwell, 2005. Str. 295.

⁷⁰ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998. § 128.

vysvětlování, které přináší nové objevy o světě – vysvětlování ve smyslu ‘přinášení na světlo’ či ‘vyjasňování’, které setrvává *uvnitř* jazyka, je, jak bylo ukázáno legitimní; takovéto vysvětlování které pouze *zpřehledňuje* to, co už je před námi a nezaujímá vnějškovou perspektivu, budeme nazývat výhradně *vyjasňováním*, abychom předešli nedorozumění.

Tím se dostáváme k otázce speciálních termínů, které jak by se mohlo zdát, nejdou dohromady s proklamací: “My převádíme slova z jejich metafyzického způsobu užití zpět na jejich užití ve všednodenním úzu.”⁷¹ Wittgenstein skutečně nějaké termíny zavádí (řečové hry, rodové podobnosti, životní formy, ...) avšak jedná o termíny, které mají posloužit jako nástroje pro *zpřehlednění* toho, co už je před námi a nikoli zachytit neexistující podstatu věci, která je nám skrytá, jak se o to pokoušejí metafyzické speciální termíny a nejsou tedy nijak v rozporu s jeho anti-teoretickým postojem.

Je tedy koncepce řečových her *teorií* o fungování jazyka? Nikoli *teorií* ve výše uvedeném smyslu, totiž *teorií*, která by si kladla za cíl zachytit podstatu jazyka jako něco jí *vnějšího*, ale jedná se spíše o *strategii*, jak k jazyku přistupovat za účelem řešení filosofických problémů. Wittgenstein netvrdí, že jazyk sestává z *řečových her* jako z nějakých entit podobně jako v *Tractatu* tvrdil, že sestává z elementárních vět.⁷² Ale jedná se spíše o jakousi metaforu, jak k jazyku přistupovat, o filosofický nástroj, který má pomoci odhalit zakletí rozumu a nevytvářet další problémy. To se ukazuje už jenom na tom, jakým způsobem ve *Zkoumáních* koncepci *řečových her* zavádí:

„Můžeme si také myslet, že celý proces používání slov v (2) je jednou z oněch her, pomocí nichž se děti učí mateřské řeči. *Hodlám tyto hry označovat jako “řečové hry” a hovořit o nějaké primitivní řeči někdy jako o řečové hře.*“ [PI § 7]⁷³

⁷¹ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998. § 116.

⁷² TLP 4.2 – 4.28.

⁷³ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998. Vlastní kurzíva.

Nejedná se o popis podstaty jazyka, ale o návrh, jak k němu přistupovat – můžeme si myslet, že proces používání slov je jakousi hrou, kterou budeme nazývat řečová hra a někdy hovořit o řeči tímto způsobem. To ostře kontrastuje s celým přístupem *Tractatu*, který hlásá, jak to s jazykem *musí* nutně být.⁷⁴ Jedná se tedy spíše o jazykovou *terapii* než o jazykovou *teorii*. Wittgenstein jako terapeut shledal, že reprezentacionalistické paradigma způsobuje množství problémů a tak radí, abychom ho pro účely terapie opustili: “Dívej se na řečovou hru jako na to, co je primární!”⁷⁵ – totiž jako na něco, co se hraje ve společnosti a předchází oné subjekt-objektové dualitě.

Jedná se tedy o formu jazykového idealismu a zastával sociální teorii významu? Ano, tak bychom mohli *teoreticky* zachytit to, co Wittgenstein na mnoha příkladech *přehledně znázornil*, a pokud nám toto *teoretické* vyjádření pomůže lépe porozumět našemu způsobu používání řeči a zbavit se problémů, tak je vše v pořádku. Pokud ale ono *teoretické* vyjádření toho, co leží přímo před námi, povede k budování dalších vzdušných zámků a budou vznikat *teorie pro teorie*, které budou úplně odtržené od *praxe*, tak jsme se minuli s účelem oněch *přehledných znázornění*. Wittgenstein se obával té druhé varianty a tak se takovým obecným tvrzením o celku jazyka, která představují podmínky samotné tvrditelnosti vyhýbal jako z podstaty netvrditelným a místo toho pojímal svou pozdní filosofii primárně jako terapeutickou *praxi* pro kterou je *teorie* něco vedlejšího – prostředek, nikoli cíl. Terapeutická praxe samozřejmě obnáší také nějaké argumenty a tvrzení (teoretizování) jako součást metody *přehledného znázornění*, jedná se však o zpřítomňování norem, které už jsou před námi a nikoli o reprezentaci *vnějšku*.

⁷⁴ Například TLP 4.023.

⁷⁵ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998. § 656.

1.3.5. V jakém smyslu lze u pozdního Wittgensteina mluvit o epistemologii?

Onen výše popsaný přerod filosofie v *anti-teoretickou terapeutickou praxi* která má bourat vzdušné zámky vyžaduje, abychom si nyní, pro účely dalšího výkladu, zodpověděli otázku, kterou v této části sledujeme: „V jakém smyslu lze u pozdního Wittgensteina mluvit o epistemologii?“ Na základě dosavadního výkladu je zřejmé, že u pozdního Wittgensteina nelze mluvit o *poznávání* jako o nějakém *prvku* ve světě a snažit se ho *vysvětlit* na způsob deskriptivních věd podobně jako statiku mostu. Takový přístup by totiž již předpokládal a používal to, co si předsevzal *vysvětlit: poznávání*.

„Každé testování, každé potvrzování nebo vyvracení hypotézy se už odehrává v rámci nějakého systému. A tento systém netvoří nějaký více nebo méně libovolný a pochybný výchozí bod všech našich argumentů, nýbrž patří k podstatě toho, co nazýváme argumentem. Systém ani není tak výchozím bodem, jako spíš životním prostředím argumentů.“

[OC § 105]⁷⁶

Wittgenstein tedy opouští tractatovskou snahu *fundovat poznání* a namísto toho zkoumá, co to znamená *poznávání z vnitřku jazyka* – vydává se cestou anti-fundacionalismu: na různých místech svého pozdního díla prochází jednotlivé sféry tohoto *životního prostředí argumentů* a pokouší se projasnit jeho fungování, skrze přehledná znázornění jeho rozličných často opomíjených aspektů.

V následující části vyložíme podstatné momenty tohoto Wittgensteinova epistemologického bádání a sestavíme je jako odpovědi na otázku: „Co je to poznání?“, tak abychom vytvořili přehledné znázornění *životního prostředí argumentů* a tedy, jak se ukáže *životních forem*, ke kterým Wittgenstein dochází

⁷⁶ Wittgenstein, Ludwig. O jistotě. Translated by Vlastimil Zátka. Praha: Academia, 2010.

v průběhu svého zkoumání jako k nutným transcendentálním podmínkám našeho *poznávání*.⁷⁷

⁷⁷ Abychom se vyhli nedorozumění v průběhu výkladu, pojednám o vztahu životního prostředí argumentů a životních forem již zde před samotným výkladem životních forem. Životní forma jako způsob života nějaké společnosti je ve své podstatě životním prostředím argumentů, jelikož ty jsou zakotveny právě ve způsobu života nějaké společnosti, avšak nejedná se o ekvivalentní pojmy protože životní forma není *pouze* životním prostředím argumentů ale spíše jakýmsi 'životním prostředím našich životů' v rámci kterých tvoří argumentování jen jistou část.

2. Přehledné znázornění epistemologie pozdního Wittgensteina

2.1. Úvod

2.1.1. Rekapitulace dosavadního výkladu z hlediska epistemologie

Wittgenstein ve své rané i pozdní filosofii vychází z toho, že *poznáváme v jazyce*, který nemůžeme opustit a který tedy tvoří hranice našeho poznání;⁷⁸ což tedy znamená, že není žádný ostrý rozdíl mezi epistemologií a zkoumáním jazyka – dalo by se říci, že v jeho rané filosofii tyto dvě oblasti v podstatě splývají a v jeho pozdní filosofii bychom mohli epistemologii chápat jako jednu z oblastí zkoumání jazyka; avšak jako oblast význačnou, protože i když se poznávání neodehrává ve všech sférách naší řeči (řeč má krom kognitivní také mnoho dalších rozličných funkcí), tak všechny sféry naší řeči je třeba poznat (naučit se je) a v tomto ohledu tedy s poznáváním souvisejí.

V reprezentacionalistickém modelu *Tractatu* vymezil Wittgenstein sféru poznání na smysluplné věty, totiž na takové které prostřednictvím sdílené logické formy zobrazují potenciální konstelaci předmětů ve světě, a ten tedy může být poznán "... uvedením všech elementárních vět plus uvedením, které z nich jsou pravdivé a které nepravdivé."⁷⁹ – subjekt tedy nabývá poznání objektu, když jeho reprezentace s objektem koresponduje. Ve *Zkoumáních* se ona ostrá subjekt-objektová dualita rozplývá v řeči, která ji předchází – řeč je chápána jako mnohotvárné *prostředí* našeho poznávání, které Wittgenstein analyzuje jako sestávající z nespočtu řečových her, aby tak vyzdvihl její praktický ráz. Smysluplnost vět spočívá v jejich adekvátním používání v našich řečových

⁷⁸ Pro srovnání TLP 5.6 a PI 120.

⁷⁹ Wittgenstein, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. Translated by Petr Glombíček. Praha: Oikoymenh, 2007. 4.26.

praktikách, avšak ne všechny smysluplné věty mohou být pravdivé, nebo nepravdivé – řeč již totiž není chápána jako výhradně deskriptivní (teoretická) – a dokonce (jak se ukáže) ne všechny pravdivé věty se řadí do sféry poznání. Řeč je chápána primárně jako lidská *praxe*, která je s našimi životy provázána, podobně jako chůze, na té nejhlubší úrovni a nemůže tedy přijít až sekundárně, aby v úplnosti vyložila náš vztah ke světu, který se v ní odehrává. V rámci epistemologie tedy není možné vystoupit z jazyka a fundovat adekvátnost našeho *vědění*⁸⁰ odkazem na objekt se kterým by korespondovalo; navíc to ani není třeba, protože poznáváme v řeči a naše řečové hry již obsahují svá adekvátní kritéria (pravidla) v sobě – stačí se tedy zaměřit na naše řečové praktiky a projasnit jejich fungování.

⁸⁰ Výrazy ‘poznání’ a ‘vědění’ budu v následujícím textu používat jako synonymní a tam kde bychom běžně použili výraz ‘poznání’ budu někdy používat výraz ‘vědění’, abych tak zdůraznil, že ‘poznání’ po kterém se epistemologie tradičně ptala, jako po souboru našich *vědomostí* (tedy po souboru toho, co *víme*) značně souvisí s gramatikou slovesa ‘vědět’.

2.1.2. Charakteristika a rozvrh kapitoly

V dosavadním výkladu jsme již mnohé momenty epistemologie pozdního Wittgensteinova nastínili, nyní je postupně prohloubíme, doplníme o další dosud nezmíněné a sestavíme tak, abychom projasnili fungování řeči z hlediska epistemologie – za tímto účelem vytvoříme dvě přehledná znázornění.

(I) Vzhledem k tomu, že není žádný meta-jazyk a musíme zůstat *uvnitř* jazyka, je třeba zkoumat výraz ‘vědět’ jako slovo mezi ostatními slovy a základní epistemologickou otázkou po ‘vědění’ tedy přeformulovat na otázku po adekvátním způsobu používání výrazu ‘vědět’ *uvnitř* jazyka:

Jaká je gramatika výrazu ‘vědět’?

Projasněním gramatiky výrazu ‘vědět’ se budeme zabývat skrze konkrétní příklady (v podkapitole 2.2.) nejprve ve vztahu k soukromému jazyku (2.2.1.) dále potom ve vztahu k následování pravidla (2.2.2.) a následně ve vztahu k jistotě (2.2.3.) – tím bude postupně projasněno mnoho tradičních epistemologických otázek, zbořeno množství filosofických vzdušných zámků a vytvořeno přehledné znázornění gramatiky výrazu vědět.

(II) V průběhu výkladu o používání výrazu ‘vědět’ dojdeme k nutné existenci *životních forem jako transcendentálních podmínek možnosti poznání* a pro porozumění poznávání bude tedy třeba přehledně znázornit také životní formy. Životní formy budeme interpretovat jako *kulturně-historické způsoby života lidských bytostí* a jejich přehledným znázorněním, jako transcendentálních podmínek poznání uzavřeme (v podkapitole 2.3.) naše bádání o epistemologii pozdního Wittgensteina – po úvodu (2.3.1.) postupně vyložíme tři hlavní aspekty životních forem: *řeč, mytologii a jednání* (2.3.2.), až se dostaneme k jejich schematickému přehlednému znázornění (2.3.3.).

2.2. Přehledné znázornění gramatiky výrazu ‘vědět’

2.2.1. *Vědění o vnitřních stavech je iluzorní*

Nyní vyložíme Wittgensteinovu analýzu používání výrazu ‘vědět’ ve vztahu k soukromým stavům mysli a ukážeme, proč se výraz ‘vědět’ v takovém kontextu používat nemůže. Wittgenstein na mnoha příkladech vyvrací primát první osoby – lidovou představu nezpochybnitelné jistoty *vědění* o soukromých mentálních stavech, která byla ve filosofii často používána jako základna pro jisté *vědění* o světě.⁸¹ Nepopírá přitom existenci vnitřních stavů, ale ukazuje, že ve vztahu k nim nelze mluvit o ‘vědění’.

Ve slavném *argumentu proti soukromému jazyku*⁸² nás Wittgenstein nabádá abychom si představili člověka, který si chce vést deník o návratech jistého pocitu, který je specifický a pro který neexistuje označení – nazve ho tedy pro účely zapisování pocit ‘E’. Na tento pocit uvnitř sebe zaměří svou pozornost, aby si ho vštípil, ukáže na něj jakoby ukázal na nějaký předmět ve světě, který chce pojmenovat, aby si ho *správně* zapamatoval a mohl ho v budoucnosti zapisovat do deníku ty dny, kdy se dostaví. Avšak takový pokus o soukromý jazyk kolabuje v tom, že neexistuje žádné *vnější* kritérium:

„Mohlo by se tu říci: správné je, cokoli mi jako správné bude připadat. A to znamená jedině, že tu o ‘správnosti’ nemůže být řeč.“ [PI § 258]⁸³

Jde o to, že při neexistenci vnějšího kritéria by onen člověk nemohl odlišit, kdy pocit ‘E’ skutečně má a kdy se mu to jen zdá: ve snaze určit pocit ‘E’ by vždy pouze odkazoval na své vlastní vzpomínky a byl jediným garantem toho, že se jedná o stejný pocit – v takovém případě by pak bylo správné použití onoho

⁸¹ Například Descartes či Husserl používají jistotu cogito pro své epistemologické koncepce.

⁸² PI § 258.

⁸³ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998.

výrazu kdykoli by tak určil, a bez možnosti omylu, se tedy o žádné *vědění* jednat nemůže. *Vědění* totiž vyžaduje možnost zdůvodnění a zdůvodnění je možné jen odkazem na nezávislou instanci – vzpomínku je samozřejmě možné ověřit druhou vzpomínkou, ale musí existovat nezávislé kritérium: “Nevím, jestli jsem si dobu odjezdu vlaku zapamatoval správně a pro kontrolu si vyvolám v paměti obraz příslušné stránky jízdního řádu.”⁸⁴

Gramatika výrazu ‘vědět’ vyžaduje možnost omylu a tak o něčích vnitřních mentálních stavech, právě naopak, mohou *vědět* ostatní na základě jejich vnějších projevů:

„Můžu vědět, co myslí druhý, ne co myslím já. Je správné říci: ‘Vím co myslíš’ a nesprávné: ‘Vím co myslím’. (Celý mrak filosofie zkondenzovaný v jednu kapku nauky o řeči.)” [PPF § 315]⁸⁵

Nedává smysl, aby onen druhý tvrdil, že ví s jistotou co si myslí a že já se o tom mohu pouze domnívat, on si to zkrátka *myslí* a může si být *jistý*, že si to myslí, ale nemůže to *vědět* – *vědět* to mohu já a to buď s *jistotou* a nebo bez ní. Jistota je totiž subjektivní,⁸⁶ ale *vědění* subjektivní být nemůže.⁸⁷

Vyvrácení soukromého jazyka ovšem není pouze záležitostí vnitřních mentálních stavů, ale týká se *vědění* obecně – člověk ví, co je nějaký pojem, když ho dovede správně *používat*, a ono správně používání se řídí *pravidly*, která musí člověk *chápat*, aby mohl pojem používat *správně*. Kritérium rozumění ovšem, jak jsme viděli nemůže být čistě soukromé. Toto obecné čtení argumentu proti soukromému jazyku zavedl Kripke⁸⁸ a my ho nyní vyložíme pomocí Wittgensteinových příkladů a ukážeme, proč je ‘vědění’ nutně *intersubjektivní* a

⁸⁴ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998. § 265.

⁸⁵ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998.

⁸⁶ K tomuto tématu se dostaneme podrobněji v oddíle 2.2.3.

⁸⁷ OC § 245.

⁸⁸ Jedná se o knihu Wittgenstein on Rules and Private Language z roku 1982 do jejíž detailů zde dále nebudeme zabíhat.

založené v plně neexplikovatelné životní formě. Představíme vědění jako *sociální* a nikoli *ontologický* status.

2.2.2. Vědění jako sociální status

Nejprve bude třeba zaměřit se na pojem 'pravidla', který jsme doposud zmiňovali pouze okrajově. Bude třeba vyjasnit v jakém ohledu se naše řečové hry řídí pravidly – ono výše zmíněné přirovnání řečové hry k šachu může být totiž v tomto ohledu matoucí. Jde o to že šach má víceméně jasně vymezená pravidla, která jsou zapsaná, garantuje je mezinárodní šachová federace a na každém oficiálním šachovém turnaji je možné se na ně odkázat. Pravidla řečových her až na naprosté výjimky (například řečová hra soudního řízení) takový charakter nemají. V některých řečových hrách bývají pravidla pomůckou při výuce či nástrojem při hraní, ale obecně platí, že:

„... určité pravidlo není používáno ani při vyučování, ani při hře samotné; ani není fixováno v nějaké soupisu pravidel. Člověk se učí této hře tím, že přihlíží, jak ji druzí hrají. Říkáme však, že se hraje podle těch a těch pravidel, protože nějaký pozorovatel může tato pravidla vyčíst z praxe této hry, – jako jakýsi přírodní zákon, kterým se řídí herní úkony.“

[PI § 54]⁸⁹

Wittgenstein zde chce zdůraznit, že naprostá většina našich řečových her se řídí pravidly *implicitními*, která člověk může vyčíst z praxe té či oné hry. Avšak tato explikovatelná implicitní pravidla nejsou pravidla ve smyslu rigidních logických kalkulů, podle kterých by se *musel* hráč řídit nějakým určitým jasně a přesně vymezeným způsobem – naopak, jsou velmi vágní.⁹⁰ A jak se záhy ukáže použití výrazu není pravidly ohraničeno všude⁹¹ – jde o to, že každé sebepřísnější explicitní pravidlo je třeba správně interpretovat a k tomu bychom potřebovali další pravidlo, což by vedlo k nekonečnému regresu⁹² – je tedy zjevné, že nějaká pravidla musí zůstat *implicitní*.⁹³

⁸⁹ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998.

⁹⁰ PI § 80.

⁹¹ PI § 68.

⁹² PI § 84.

Nyní vše objasníme pomocí příkladů. Vědění je společenský status, který se získává učením, člověk se nerodí se znalostí lidských praktik a jazyka – musí se je naučit, musí se stát součástí naší životní formy, v rámci které má teprve smysl připisovat *vědění*. Wittgenstein se proto zaměřuje také na proces učení se pravidlu,⁹⁴ řečeno obecně: na proces začleňování jedince do *životní formy*, na proces vrůstání do řečových her. Chce při tom zdůraznit, že řízení se pravidlem je daleko spíše jistou *praxí*, než znalostí explicitních pravidel (*teorií*), i když ta samozřejmě mohou při učení se pomoci – onen proces je tedy spíše jistým *výcvikem*, než *vysvětlováním* pravidel (i když to k výcviku také mnohdy patří). Wittgenstein uvádí převážně příklady z oblasti matematiky a to jednak pro názornost, ale také aby demonstroval, že i ta nejpřísnější pravidla, která nás napadnou vyžadují jistou interpretaci. Nyní vyložíme hlavní linii jeho úvah.

Wittgenstein nás nabádá abychom si představili učitele a žáka, učitel cvičí žáka v matematice a nabádá ho, aby psal číselné řady podle *pravidla*:⁹⁵

0, n, 2n, 3n, 4n, 5n, ...

Za 'n' má žák vždy dosadit číslo podle pokynu a tak na pokyn "+2" píše:

0, 2, 4, 6, 8, 10, ...

Učitel si nyní myslí, že se žák spolehlivě naučil následovat pravidlo, ale on poté co přesáhne hranici čísla 1000 začne psát:

1000, 1004, 1008, 1012, 1016, ...

Učitel ho opravuje a žák neví co se děje, učitel ho nabádá, aby se na řadu podíval pořádně a žák trvá na tom, že *pravidlo* následuje *správně*. Nakonec se učitel doví,

⁹³ PI § 219.

⁹⁴ Přibližně v PI §§ 143 – 242.

⁹⁵ Následující příklad pochází z PI § 185.

že žák ono pravidlo pochopil spontánně tak, jak bychom my rozuměli pokynu: “přičítej až do 1000 vždycky 2, do 2000 vždycky 4, do 3000 vždycky 6 atd.”

Wittgenstein zde chce poukázat na to, že pravidlo se vždy učíme na konečném počtu jeho aplikací a že ten, kdo se naučil pravidlo, kdo ví, jak se pravidlo používá, musí být schopen aplikovat ono pravidlo na nekonečně mnoho případů. Avšak v rámci tohoto konečného množství aplikací onoho pravidla je vždy možné představit si, že se žák celou dobu řídil jiným pravidlem než mnil ten, kdo ho ono pravidlo učil. Lépe se to ukáže na empirických pojmech, tak například: učíme dítě používat výrazu ‘rajče’, ukazujeme mu rajčata a ono je schopné rozpoznat je na zahradě, na talíři i v obchodě – zdá se že ví, co je rajče, dovede onen výraz správně používat v našich řečových hrách. Jenže pak se po čase setká s keříčkovými rajčaty či se žlutými rajčaty, zkrátka s nějakým případem, na který dosud nedošlo a bude trvat na tom, že to nejsou rajčata; po čase příbuzní přivezou z dovolené v kaki⁹⁶ a dítě ho označí za rajče, a poté bude i přes veškeré vysvětlování, že se jedná o japonské ovoce kaki, i přes názornou ukázkou, že uvnitř vypadá jinak, že chutná jinak a další přesvědčování, trvat na tom, že je to rajče. V průběhu diskusí se poté zjistí, že pod pojmem ‘rajče’ celou dobu mínili: kulatý načervenalý plod, velikosti tak akorát do ruky. Zkrátka je zjevné, že “neexistuje žádná ostrá hranice mezi chybou nepravdělnou a chybou systematickou.”⁹⁷ což je hlavní problém všech aristotelsky pojatých epistemologií, tedy epistemologií, které se snaží vyčíst pravidelnost ze světa.⁹⁸

Co to tedy znamená *pochopit* pravidlo a řídit se jím *správně*? Jak ví žák, že následuje pravidlo *správně*? A jak ví učitel, že žák následuje pravidlo *správně*? Ukázalo se, že z konečného množství případů aplikací pravidla (přičtených dvojek či rozpoznaných rajčat) není možné získat *jednoznačný* výměr pravidla, který už by nepřipouštěl žádnou pochybnost. V jakém smyslu lze tedy říci, že se

⁹⁶ Kaki je japonské ovoce, které je vzhledem, barvou i velikostí standardním českým rajčatům velmi podobné.

⁹⁷ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998. § 143.

⁹⁸ Toto srovnání stejně jako následující srovnání s platonismem čerpám z Kolman, Vojtěch. Idea, číslo, pravidlo: prolegomena k analytické filozofii, která se nechce stát přísnou vědou. Praha: Filosofia, 2011. Str 427.

žák a dítě dopustili chyby? Učitel by nyní mohl tvrdit, že ono pravidlo je jakési *objektivní měřítko*, že ona řada je už vlastně dopředu spočítána, že už jsou všechny přechody jakoby hotové až do nekonečna⁹⁹ a že žákova chyba spočívá v tom, že se od této už hotové řady odchýlil; stejně tak by mohli rodiče tvrdit, že existuje jakási idea rajčete, od které se dítě odchýlilo tím, že pod ni zahrnuje také kaki. A zde se dostáváme k oné obecné variantě argumentu proti soukromému jazyku, i kdybychom totiž učitel i rodičům uznali existenci nějaké pochybné vnější objektivní entity (ať již do nekonečna jdoucí řady či ideje rajčete), byl by ten kdo má kontakt s touto hypotetickou objektivní normou jediným garantem toho, že toto pravidlo správně interpretuje a používá:

„... *být přesvědčen*, že se řídím pravidlem, není: řídit se pravidlem. A proto se nemůže nikdo řídit pravidlem jen ‘soukromě’ (‘privatim’), protože jinak by přesvědčení, že se člověk řídí pravidlem, bylo totéž jako řídit se pravidlem.“ [PI § 202]¹⁰⁰

Chápání pravidla nemůže spočívat v ryze subjektivním mentálním přesvědčení, o jeho znalosti a snaha zakotvit poznání v objektivním měřítku tedy kolabuje – to je hlavní problém všech platonisticky pojatých epistemologií, které se snaží zakotvit poznání v nějaké externí objektivní instanci. To, co je na chápání pravidla podstatné, jsou *okolnosti*, které žáka opravňují říct: “Teď vím, jak dál.”, duševní pochod, který tyto okolnosti doprovází je z hlediska přisuzování *vědění* irelevantní.¹⁰¹

Ukázalo se však že *okolnosti*, které jsou vždy konečné nemohou vést k *jednoznačně* určenému pravidlu. A *jednoznačnost* pravidla nelze zachránit ani tím, že by učitel žákovi *vysvětloval* pravidlo více důkladně prostřednictvím dalších a dalších vzorců, kterými by přesněji a přesněji vymezoval správnou interpretaci původního pravidla tak, aby vymýtil veškerou pochybnost. Jde o to, že každý další vzorec by pro svou přesnou interpretaci potřeboval opět další

⁹⁹ PI § 188.

¹⁰⁰ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998.

¹⁰¹ PI § 154.

meta-pravidlo a tak bychom se dostali do regrese a pochybnost by stejně nezmizela.¹⁰² Wittgenstein z toho vyvozuje nutnou existenci implicitních pravidel:

„Jestliže jsem vyčerpал všechna zdůvodnění, tak nyní narážím na tvrdou skálu a na ní se můj rýč ohýbá. Mám pak sklon říci: ‘Proste jedním takto’“
[PI § 217]

„Proto je ‘řízení se pravidlem’ určitá praxe.“ [PI § 202]

„Řídit se pravidlem, učinit sdělení, dát rozkaz, hrát šachy jsou *návyky* (zvyklosti, instituce). Rozumět nějaké větě znamená rozumět určité řeči. Rozumět nějaké řeči znamená ovládat určitou techniku.“ [PI § 198]¹⁰³

Ne vše lze vysvětlit *teoreticky*, naše *praxe* teorii vždy předchází. Řízení se pravidlem je určitá společenská *praxe*, která je založená na *výcviku, zvycích a institucích* – pravidla nejsou objektivní nezávislé entity (jako v platonizujících epistemologiích), ani esence získané z opakování empirických výskytů (jako v aristotelizujících epistemologiích), ale jsou *intersubjektivní*, ukotvená v naší životní formě. Pravidla našich řečových her jsou povětšinou implicitní a lze je explikovat, nikdy však všechna současně – při explikaci implicitního se vždy vynoří další implicitní až dojdeme na neexplikovatelnou tvrdou skálu, respektive k naší *životní formě jako transcendentální podmínce našeho poznání*.¹⁰⁴ Teoretizovat do nekonečna nemá smysl, v určitou chvíli je třeba přejít k *praxi*.¹⁰⁵

Celou analýzu následování pravidla lze číst jako důkladné bourání základů dvou filosofických vzdušných zámků, jako odmítnutí epistemologií založených na korespondenčním paradigmatu – Wittgenstein ukázal, že snaha založit poznání ve světě (aristotelismus) či v nějaké nezávislé třetí instanci (platonismus) nutně kolabuje a tak je třeba chápat sféru jazyka jako

¹⁰² PI § 85.

¹⁰³ Všechny tyto citáty pocházejí z: Wittgenstein, Ludwig. *Filosofická zkoumání*. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998.

¹⁰⁴ Transcendentálním charakterem životních forem se budeme zabývat v podkapitole 2.3.

¹⁰⁵ Například OC § 204.

transcendentální a onu subjekt–objektovou distinkci (kterou pokládají fundacionalistické epistemologie za výchozí bod), chápat jako odvozenou od oné primární sféry jazykové. Pravidla, kterými se řídí řečové hry, jsou *naše* pravidla:

„*Podstata* je vyslovena v gramatice.“

„... Jediné co v řeči odpovídá přírodní nutnosti, je svobodně vytvářené pravidlo. ...“

„Jakým druhem předmětu něco je, říká gramatika.“ [PI § 371 – 373]¹⁰⁶

„Harmonie mezi myšlením a realitou se stejně jako všechno metafyzické nachází v gramatice jazyka.“ [Z § 55]¹⁰⁷

Pravidla do světa vkládáme *my*, jedná se o činnost *normativní* a nikoli *deskriptivní* – sféra deskriptivní je odvozená od primární sféry normativní. Pravidla jsou společenské instituce a společnost je jejich garantem, jediné společnost nás uchrání před problémy soukromého jazyka, kdy si myslíme, že víme co je rajče, ale ve skutečnosti se pleteme – onu *skutečnost* totiž utváří a garantuje společnost, která nás v případě chyby opraví, až nakonec zvládneme ono pravidlo a staneme se jeho garantem také; a napříště pak budeme ve správném výměru rajčete korigovat ostatní. *Vědění je sociální status, který si navzájem připisujeme.*

¹⁰⁶ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998.

¹⁰⁷ Wittgenstein, Ludwig. Zettel. Translated by G. E. M. Anscombe. Edited by G. H. Von Wright and G. E. M. Anscombe. Oxford: Blackwell, 1981.

2.2.3. Vědění a jistota

Bylo ukázáno, že vědění se nemůže vztahovat na subjektivní mentální stavy, ale že se jedná o sociální status který si navzájem připisujeme na základě vnějších projevů. Nyní prozkoumáme, o jaké výroky se jedná, respektive jaký má charakter *vědění*, které si navzájem připisujeme. Už bylo předesláno, že zdaleka ne všechny smysluplné věty, totiž věty, které jsou použity v souladu s pravidly běžného úzu, mohou být považovány za pravdivé či nepravdivé, představme si například řečovou hru rozkazování či dotazování – výroky: “Podej mi vodu!” či “Kdy už konečně dopíšeš tu bakalářskou práci?” nemohou být pravdivé či nepravdivé, a nemohou se tedy počítat za vědění. Nyní se ovšem ukáže, že dokonce ani ne všechny pravdivé věty spadají do sféry *vědění*.

Wittgenstein se těmito analýzami používání výrazu ‘vědět’ zabýval v poznámkách ze svých posledních dvou let života, které později vyšly pod názvem *O Jistotě* – navazuje zde na Moorovy snahy¹⁰⁸ dokázat existenci vnějšího světa, které zde nyní pro návaznost v krátkosti shrneme. Moore navazuje na diskusi, kterou rozpoutala Descartova absolutní skepse – při své snaze o důkaz existence vnějšího světa nejprve důkladně analyzuje, co výrok “věci mimo mou mysl” vlastně znamená a dochází k tomu, že se jedná o “věci, které mohou být vnímány stejně všemi relevantními lidmi”. Dokáže-li tedy alespoň dvě takové věci, je podle Moora dokázána existence vnějšího světa; poté zvedne své ruce a řekne: “Tady je jedna ruka a tady druhá.”¹⁰⁹ Následně tvrdí že se jedná o

¹⁰⁸ Jedná se o texty: *Proof of an External World a Defence of Common Sense*. Následující shrnutí Moorovy argumentace pochází pouze z Moore, George Edward. “Proof of an External World” In: *Selected writings of George Edward Moore*. Ed. by Thomas Baldwin. London: Routledge, pp. 147-170, 1993.

Krom těchto textů zde Wittgenstein reagoval z velké části také na diskuse s Malcolmem viz. Kober, Michael. “Certainties od World-picture: The epistemological investigations of On Certainty”. In: H. Sluga, D.G. Stern, eds. *The Cambridge Companion to Wittgenstein*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. Str. 411 – 412

¹⁰⁹ Moore, George Edward. “Proof of an External World” In: *Selected writings of George Edward Moore*. Ed. by Thomas Baldwin. London: Routledge, 1993. Str. 169. Vlastní překlad.

absolutně rigorózní důkaz, který splňuje všechny potřebné podmínky: “Bylo by absurdní tvrdit, že jsem to *nevěděl* [že má dvě ruce].”¹¹⁰

Wittgenstein ukazuje, že je tomu naopak – že je *absurdní* tvrdit, že *vím*, že mám dvě ruce, respektive, že takové tvrzení by dávalo smysl jen za velmi specifických okolností. Moorovo filosofické používání výrazu ‘vědět’ které má znamenat něco ve smyslu: “Jsem si jistý že výpověď’ ... nemůže být omyl” parazituje na běžném úzu a vede k tomu, že “... pojem ‘vědět’ je analogický s pojmy ‘věřit’, ‘domnívat se’, ‘pochybovat’, ‘být přesvědčen’ o ...”¹¹¹ Moore totiž používá výrazu ‘vědět’ pro vyjádření svého vnitřního pocitu absence pochybností, totiž *jistoty*. A jak jsme již viděli vnitřní stavy jsou z hlediska *vědění* irelevantní, jistota je pouze jakýmsi ‘tónem’, ve kterém nějaký výrok pronášíme¹¹² a kterým vyjadřujeme “...naprosté přesvědčení, nepřítomnost jakýchkoli pochybností, a pokoušíme se tím přesvědčit ostatní.”¹¹³ *Jistota* je subjektivním přesvědčením a nikoli *věděním*.¹¹⁴

Že je vědění nutně intersubjektivní jsme již viděli, pro nás zde ale bude podstatná hlavně Wittgensteinova kritika představy, že musíme čelit nějaké generální skepsi – představa, že je možné pochybovat o všem:

„Kdo by chtěl o všem pochybovat, ten by se k samotnému pochybování nedostal. Sama hra pochybování už předpokládá jistotu.“ [OC § 115]¹¹⁵

Abychom vůbec mohli o něčem pochybovat, aby vůbec mohla fungovat řečová hra pochybování, musíme již mnohé považovat za dané – veškerá naše argumentace se totiž odehrává v systému, který patří k podstatě toho, co

¹¹⁰ Moore, George Edward. “Proof of an External World“ In: Selected writings of George Edward Moore. Ed. by Thomas Baldwin. London: Routledge, 1993. Str. 166. Vlastní překlad, lehce upraveno, vlastní kurzíva.

¹¹¹ Wittgenstein, Ludwig. O jistotě. Translated by Vlastimil Zátka. Praha: Academia, 2010. § 21.

¹¹² OC § 30.

¹¹³ Wittgenstein, Ludwig. O jistotě. Translated by Vlastimil Zátka. Praha: Academia, 2010. § 194.

¹¹⁴ OC § 245.

¹¹⁵ Wittgenstein, Ludwig. O jistotě. Translated by Vlastimil Zátka. Praha: Academia, 2010.

nazýváme argumentací, tento systém je jakýmsi *životním prostředím argumentů*, a argumenty nemohou ze systému vystoupit a zpochybnit ho, jelikož tím by zpochybnily i svůj vlastní smysl.¹¹⁶ Tuto transcendentální podmínku našeho poznání označuje Wittgenstein ve spise *O Jistotě* nejčastěji jako obraz světa [Weltbild] či jako světónázor [Weltanschauung] což jsou ekvivalentní pojmy, které nastoupily na místo, které ve *Zkoumáních* zastávala *životní forma*.¹¹⁷

K tomuto obrazu světa nutně patří pravdivost nějakých empirických vět,¹¹⁸ které nemohou být zpochybněny: "Jsou mimo směr, jímž se pohybuje zkoumání."¹¹⁹ Vše se projasní pomocí přirovnání:

„... otázky, které klademe, a naše *pochybnosti* spočívají na tom, že určité věty jsou zbaveny pochybností, jsou jakoby stěžeje, v nichž se ony otázky a pochybnosti otáčejí.“ [OC § 341]

„Není to ale tak, že všechno zkoumat nemůžeme a že se proto z nouze musíme spokojit s domněnkami. Když chci, aby se dveře otáčely, musí být stěžeje pevné.“ [OC § 343]¹²⁰

Tyto nezpochybnitelné empirické věty, ve kterých se otáčí naše zkoumání budeme nadále nazývat *stězejní věty* a dodáme, že se k nim pojí také *pravidla* jejich použití, neboť není smysluplných slov a vět, které nejsou vázané na pravidla svého používání. Tyto stězejní věty tvoří zděděné pozadí na základě kterého rozlišujeme mezi pravdou a nepravdou a Wittgenstein je přirovnává k jakési *mytologii*, která je popisem *obrazu světa*.¹²¹ Stězejní věty jsou ztuhlými empirickými větami, které fungují jako vodítko pro neztuhlé empirické věty a mají podobnou roli jako herní pravidla (často se jim učíme čistě prakticky bez

¹¹⁶ OC § 105.

¹¹⁷ Například OC § 358. Tomuto přechodu se budeme dále věnovat podrobněji v podkapitole 2.3. (jsou možné i jiné plausibilní interpretace).

¹¹⁸ OC § 83.

¹¹⁹ Wittgenstein, Ludwig. *O jistotě*. Translated by Vlastimil Zátka. Praha: Academia, 2010. § 88.

¹²⁰ Obě citace pocházejí z: Wittgenstein, Ludwig. *O jistotě*. Translated by Vlastimil Zátka. Praha: Academia, 2010.

¹²¹ OC § 94 – 95. Vztahem Obrazu světa a mytologie se dále budeme zabývat důkladněji.

nutnosti explikace).¹²² Podstatné je, že tyto stěžejní věty nejsou dané definitivně, ale mění se v historii.¹²³

Stěžejní věty jsou stejně jisté jako kterékoli zdůvodnění, které pro ně mohu podat, jelikož ono zdůvodnění právě stojí na těchto stěžejních větách – kdyby je chtěl někdo zpochybnit, tak bychom mu nerozuměli, nevěděli bychom, kde může nastat pochybnost.¹²⁴

„Kdyby se mě nějaký slepec zeptal: ‘ máš dvě ruce?’, tak bych se o tom neujišťoval tím, že bych se na ně podíval. Vždyť nevím, proč bych měl důvěřovat svým očím, kdybych vůbec o tom pochyboval. Vždyť, proč nemám své oči ověřovat tím, že se podívám, zda vidím obě ruce? Co má být ověřeno čím?! (Kdo rozhoduje o tom, co je jisté)“ [OC § 125]¹²⁵

Je tedy jasné, že musí existovat nějaký soubor stěžejních vět, který předchází jakékoli *vědění* a proto nedává smysl tvrdit, že je *víme*, jedná se totiž o předpoklad toho, že vůbec něco můžeme *vědět*. Mytologie není součástí *vědění*, protože ho zakládá a umožňuje a jako celek nemůže být zpochybněna – je transcendentální podmínkou veškerého *vědění*. A proto “Moore *neví* to, o čem tvrdí, že to ví, ale to pro něj pevné, stejně jako pro mě; pokládat to za pevné náleží k *metodě* našeho pochybování a zkoumání.”¹²⁶

Důležitý je *holistický* a *praktický* charakter našeho obrazu světa:

„Praxi empirického souzení se neučíme tím, že se učíme pravidla; učíme se *soudy* a jejich souvislost s ostatními soudy. *Určitý celek* soudů se pro nás stává plausibilní.

Když začneme něčemu *věřit*, tak nikoli jednotlivé větě, nýbrž celému systému vět. (Postupně se osvětluje celek.)

¹²² OC §§ 95 – 96.

¹²³ OC 96 – 97.

¹²⁴ OC § 357.

¹²⁵ Wittgenstein, Ludwig. O jistotě. Translated by Vlastimil Zátka. Praha: Academia, 2010.

¹²⁶ OC § 151.

Zřejmé nejsou pro mě jednotlivé axiomy, nýbrž systém, v němž se závěry a premisy *vzájemně* podpírají.“ [OC §§ 140 – 142]¹²⁷

Obraz světa se učíme od dětství jako celý systém, dítě nejprve *věří* tomu, co se mu řekne, naučí se celek soudů a pravidla z nich mohou být odvozena až zpětně (to již bylo ukázáno v souvislosti s výkladem o následování pravidla). Jakékoli pochybnosti a vůbec souzení jsou až druhotné vůči tomu, že jsme se naučili soudit, že věříme systému, v němž se závěry a premisy *vzájemně* podpírají. Dítě se nejprve neučí, že *existují* židle (teorii), ale učí se na židle *sedat* (praxi) a teprve až později se vynoří pochybnosti v podobě otázek po existenci jednorožce.¹²⁸ Zde se ukazuje, že stěžejní věty mají základ v našem *jednání* a samy slouží jako nástroje k praktickému užití¹²⁹ – nejde o to identifikovat židli, ale sednout si na ni. Takto se postupně staneme součástí společenství, které spojuje věda a výchova a svůj zděděný obraz světa považujeme za jistou.¹³⁰

„Tuto jistotu bych nyní nechtěl považovat za něco, co má blízko k ukvapenosti nebo povrchnosti, nýbrž za (určitou) formu života.“
[OC § 358]¹³¹

Nyní jsme se dostali ke konci našeho výkladu o způsobech používání výrazu ‘vědět’. Ukázalo se, že ‘vědění’ nemůže být soukromé, založené v objektu ani v nějaké nezávislé třetí instanci, ale pouze intersubjektivně jako společenský a nikoli ontologický status. Tento status si pak můžeme navzájem přidělovat v *řeči*, která je transcendentální podmínkou našeho poznání, ze které nemůžeme vystoupit. Dále jsme pak při zkoumání charakteru našeho *vědění* došli ke dvěma dalším nutným a nevysvětlitelným transcendentálním předpokladům našeho poznání – na jedné straně jsme narazili na tvrdou skálu našeho *jednání*, které je

¹²⁷ Wittgenstein, Ludwig. O jistotě. Translated by Vlastimil Zátka. Praha: Academia, 2010.

¹²⁸ OC §§ 472 a 476.

¹²⁹ OC §§ 204 a 297.

¹³⁰ OC § 298.

¹³¹ Wittgenstein, Ludwig. O jistotě. Translated by Vlastimil Zátka. Praha: Academia, 2010.

neexplikovatelné a dále jsme došli na konec v podobě zděděné *mytologie*, která je jakožto celek také neexplikovatelná a její stěžejní věty a pravidla mohou být explikována jen parciálně. Tyto tři transcendentální podmínky našeho poznání – *řeč, jednání a mytologii* – nyní přehledně znázorníme jako jednotlivé aspekty životních forem.

2.3. Přehledné znázornění životních forem

2.3.1. Vyjasnění interpretačního přístupu

Wittgenstein používá pojmu “životní forma/y” [Lebensform/en] zřídka a v žádném výskytu ho přesně nevymezuje; na většině míst ho naopak používá spíše jako prostředek k vyjasnění něčeho jiného – v duchu jeho terapeutické metody se jedná o praktický filosofický nástroj pro účely bourání vzdušných zámků, nikoli o přesně vymezený *teoretický* pojem. Důležitost tohoto pojmu a jeho vágní a nesystematické používání ve Wittgensteinových spisech vedlo k množství interpretačních sporů, spočívajících primárně v tom, že různí interpreti upřednostnili různé výskyty, na kterých vystavěli svou interpretaci, jejíž adekvátnost pak podložili nějakými dalšími poznámkami z Wittgensteinovy pozůstalosti, což vzhledem k různorodému a fragmentárnímu charakteru Wittgensteinova korpusu, nebylo obtížné.¹³² Wittgenstein totiž používá pojmu ‘životní forma’ ve více odlišných kontextech ne vždy jednoznačným způsobem, a navíc je textově dobře doložitelné, že použití tohoto pojmu se v průběhu jeho života značně proměňovalo a to od empirických konotací k transcendentálním konotacím.¹³³

Je tedy zřejmé, že v textech lze nalézt dostatečnou oporu pro více plausibilních interpretací, které se budou rozcházet na základě toho, jaké výskyty budou považovat za směrodatné – nabízí se hned celá škála potenciálních plausibilních interpretací od (1) empirického pluralismu, přes (2) empirický monismus, (3) transcendentální pluralismus, až po (4)

¹³² Pro přehled potenciálních interpretací například: J.F.M Hunter – Form of life in Wittgensteins Philosophical investigations; Nicholas F. Gier – Wittgenstein and forms of life; Anna Boncompagni – Wittgenstein an forms of life. (Bližší bibliografické údaje viz. použitá literatura.)

¹³³ To dobře ukazuje například: Boncompagni, Anna. “Elucidating Forms of Life. The Evolution of a Philosophical Tool”. In: Nordic Wittgenstein Review Special Issue – Wittgenstein an Forms of Life, 2015. 4. kapitola.

transcendentální monismus.¹³⁴ My se zde nebudeme pokoušet o důkladnou historiografickou analýzu tohoto pojmu v kontextu Wittgensteinova korpusu či finální rozřešení interpretačních sporů, (které ani z výše zmíněných důvodů není možné) a zaměříme se na přehledné znázornění životních forem ve vztahu k našemu dosavadnímu výkladu, což tedy znamená, že budeme pokračovat interpretační cestou (3) transcendentálního pluralismu.¹³⁵

Za účelem našeho výkladu budeme muset i my upřednostnit některé výskyty a jiné marginalizovat, nebudeme při tom explicitně kritizovat ostatní potenciální interpretace, ale zaměříme se na obhájení té naší. Nejprve zrekapituluji důvody pro chápání životních forem jako transcendentálních, poté obhájím naše kulturně-historické čtení, čímž bude obhájen i pluralismus a následně vyložím vztah mezi jednotlivými aspekty životních forem – *řečí, jednáním a mytologií* – a podám jejich přehledné znázornění v podobě schématu.

Na úvod ještě vyjasníme obě slova tohoto složeného pojmu tak, aby před námi vyvstal v jasnějším světle. 'Formy' jsou regularity, vzorce a konfigurace, tedy jakési způsoby lidských 'životů', respektive životů řečí disponujících bytostí – životní formy jsou totiž nutně spjaty z řečí a tak by například vlčí děti nemohly být považovány za součást nějaké formy života (nejedná se tedy o formy života ve smyslu rozličných biologických druhů).¹³⁶ Dále nám tento pojem pomůže projasnit, že Wittgenstein souhlasil s anglickým překladem termínu 'Lebensformen' na 'ways of life', který navrhl Rhees a ještě sám doplnil 'of human beings'¹³⁷ – chápejme tedy podle tohoto klíče *formy života* jako *způsoby života lidských bytostí*.

¹³⁴ Boncompagni, Anna. "Elucidating Forms of Life. The Evolution of a Philosophical Tool". In: Nordic Wittgenstein Review Special Issue – Wittgenstein and Forms of Life, 2015. Str. 165 – 166.

¹³⁵ Kterou razil například N. Grier a B. Williams.

¹³⁶ Gier, N. "Wittgenstein and Forms of Life". In: Philosophy of the Social Sciences, 10:3, pp. 241-258, 1980. Str. 244.

¹³⁷ Tamtéž. Str. 251.

2.3.2. Aspekty životních forem

Východiskem pro náš výklad bude již naznačená skutečnost, že životní formy nastupují ve Wittgensteinově pozdní filosofii na místo logické formy, která plnila funkci transcendentální podmínky našeho poznání, jelikož garantovala smysluplnost vět. Ve *Zkoumáních* je smysluplnost vět ukotvena v životní formě, respektive v řečových hrách, které jsou *částí* životní formy,¹³⁸ která se již dále nezdůvodňuje:

„To, co je třeba brát jako takové, co je dáno – dalo by se říci – jsou *životní formy*.“ [PPF § 345]¹³⁹

Dochází zde tedy k odmítnutí krystalicky čisté logiky v pozadí a na její místo nastupují *způsoby lidských životů*, které udávají smysluplnost větám – transcendentální charakter onoho garanta smysluplnosti ale nemizí, životní forma „... leží *mimo* to, co je oprávněné a neoprávněné ...“¹⁴⁰, protože je tím, co teprve umožňuje oprávněnost či neoprávněnost. To znamená, že nemůžeme podat důvody, proč je tomu tak a tak, ani úplný výčet jak se to má (protože nemůžeme popsat způsob popisu, vždy zůstane něco implicitního) – oproti tractatovské absolutní nevyslovitelnosti lze jednotlivé aspekty životních forem explikovat, avšak nezle explikovat vše. Životní formy jsou totiž něčím, co je nevysvětlitelné ze své podstaty: jelikož naše *řečové hry* vysvětlování (stejně jako všechny ostatní) se odehrávají uvnitř naší *životní formy*, která je tedy v tomto ohledu samotným prostředím vysvětlování, neboli *životním prostředím argumentů*:

„O to, jestli se postupovalo v souladu s pravidlem, nebo ne, žádný spor (mezi matematiky třeba) nepropukne: Nedojde např. k tomu, že by se

¹³⁸ PI § 23.

¹³⁹ Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998.

¹⁴⁰ Wittgenstein, Ludwig. O jistotě. Translated by Vlastimil Zátka. Praha: Academia, 2010. §§ 358 – 359, vlastní kurzíva.

kvůli tomu lidé poprali. To patří k onomu lešení, odkud řeč rozvíjí své fungování (Když např. podává určitý popis).

“Tak ty tedy říkáš, že o tom, co je správné a co chybné rozhoduje shoda lidí?” – Správné a chybné je to, co lidé říkají; a v řeči se lidé shodují. To není žádná shoda jednotlivých mínění, nýbrž shoda životní formy.

K dorozumění se řečí patří nejenom shoda v definicích, nýbrž také (ať to zní jakkoli podivně) shoda v úsudcích. To se zdá logiku rušit; neruší ji to však. – Jedna věc je popsat metodu měření, a jiná věc zjistit výsledky měření a vyslovit je.“ [PI §§ 240 – 242]¹⁴¹

Životní forma zakládá smysluplnost (správné a chybné použití výrazů) a je tedy transcendentální podmínkou veškerého rozumění. Shoda v životní formě se manifestuje shodou v řeči, ke které patří také shoda v *definicích* a *úsudcích*, v pozdější terminologii *stěžejní věty* a s nimi spojená *pravidla* souzení, tedy *mytologie* – ta patří k onomu lešení, odkud řeč rozvíjí své fungování. Máme-li se shodovat v řeči (dorozumět se), pak se musíme shodovat v *mytologii* a to znamená shodovat se v *životní formě*.

Jak jsme již viděli, ve spise *O jistotě* používá Wittgenstein pojmy *obraz světa* a *světonázor* v naprosto totožném transcendentálním smyslu – píše: “*Svůj obraz světa ale nemám proto, že jsem se o jeho správnosti přesvědčil; také ne proto, že jsem o jeho správnosti přesvědčen. Nýbrž je to zděděné pozadí, na němž rozlišuji mezi pravdou a nepravdou.*”¹⁴² či jinde: “*... je substrátem veškerých mých zkoumání a tvrzení. ...*”¹⁴³ – pro naše záměry je tedy rozhodně neproblematické tvrdit, že se jedná o pozdější formulaci téhož.¹⁴⁴ Budeme ale i nadále používat výrazu *životní forma*, protože lépe vyjadřuje svou nevysvětlitelnost, avšak poznatek, že ony *způsoby života lidských bytostí* jsou jakési obrazy světa či světonázory, jejichž popisem je svého druhu mytologie, už sám o sobě naznačuje kulturně-historické chápání životních forem, stejně jako většina příkladů spisu *O*

¹⁴¹ Wittgenstein, Ludwig. *Filosofická zkoumání*. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998.

¹⁴² Wittgenstein, Ludwig. *O jistotě*. Translated by Vlastimil Zátka. Praha: Academia, 2010. § 94.

¹⁴³ Tamtéž. § 162.

¹⁴⁴ Odkazuje k tomu například OC §§ 357 – 359, ale hlavně totožný způsob používání.

Jistotě.¹⁴⁵ Kulturní čtení naznačuje také, že Wittgenstein při jednom použití výrazu 'světonázor' odkazuje na Spenglera,¹⁴⁶ aby poukázal, kde si pojem půjčuje – ten totiž ve svém díle *Zánik západu* používá výrazu *světonázor* a také *obraz světa* ve smyslu struktury, ve které je uchopováno veškeré bytí.¹⁴⁷

Ve světle výše řečeného lze nyní dobře porozumět následujícímu popisu vývoje mytologie:

„Věty, které tento obraz světa popisují, by mohly náležet k druhu jakési mytologie. A jejich role je podobná úloze herních pravidel, a hru se můžeme naučit také čistě prakticky, bez učení se explicitním pravidlům.

Mohli bychom si představit, že určité věty, které mají formu zkušenostních vět, by ztuhly a fungovaly by jako vodítko pro neztuhlé, tekuté zkušenostní věty; a že by se časem tento poměr měnil, takže tekuté věty by ztuhly a pevné věty by se staly tekutými.

Mytologie se může opět ocitnout v proudu, řečiště myšlenek se může posouvat. Ale rozlišuji mezi pohybem vody v řečišti a přesunem řečiště; i když ostrá hranice mezi nimi neexistuje.“ [OC §§ 95 – 97]¹⁴⁸

Zjevně se jedná o historický popis vývoje kultury: v průběhu nějaké epochy lze sledovat relativně stabilní *způsob života*, který se postupně mění, řečiště myšlenek se ocitne v proudu až dojde k nějakému většímu přelomu, avšak nelze jasně rozlišit mezi změnou epochy či kontinuálním vývojem.

Ona mytologie, tedy stěžejní věty té či oné kultury v té či oné době, má formu *přehledného znázornění* – lidé totiž *vidí* věci v očividných souvislostech na způsob přehledného znázornění.¹⁴⁹ Přehledné znázornění, jakožto forma mytologie poukazuje na její nevysvětlitelnost – přehledné znázornění, totiž

¹⁴⁵ Například OC §§ 608-612; Z §§ 383 – 390.

¹⁴⁶ GB str 133.

¹⁴⁷ Gier, N. "Wittgenstein and Forms of Life". In: *Philosophy of the Social Sciences*, 10:3, pp. 241-258, 1980. Str. 253.

¹⁴⁸ Wittgenstein, Ludwig. *O jistotě*. Translated by Vlastimil Zátka. Praha: Academia, 2010.

¹⁴⁹ GB str 133.

vidění souvislostí, stojí ve Wittgensteinově pozdní filosofii v opozici vůči *vysvětlování*; jde o to, že naši mytologii nemůžeme vysvětlit, protože vysvětlování už ji předpokládá. Různé kultury v různých epochách pak vidí ony očividné souvislosti na různých místech, přelomy jsou ale samozřejmě vágní a neurčité.

Poslední a dalo by se říci nejhlubší rovina životní formy je jednání:

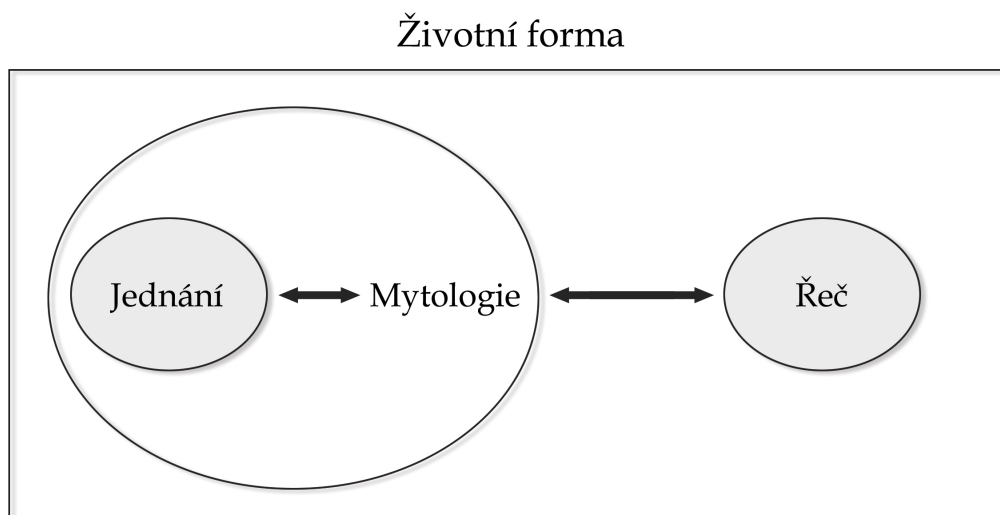
„Zdůvodňování, ospravedlňování evidence ale dospěje k určitému konci; – tímto koncem ale není to, že určité věty se nám jeví jako bezprostředně pravdivé, tedy určitý způsob našeho *vidění*, nýbrž naše *jednání*, které je základem jazykové hry.“ [OC § 204]¹⁵⁰

Zde se také ukazuje vztah mezi *jednáním* a *mytologií* – to, že věci *vidíme* v *přehledném znázornění* určitým kulturně podmíněným způsobem, ještě není základem našeho zdůvodňování, oním jádrem, kde se musíme při vysvětlování zarazit je *jednání*. V rámci *životní formy* je tedy *jednání* jakýmsi fundamentem *mytologie*. Zde se ukazuje pragmatický aspekt Wittgensteinovy pozdní filosofie – to jak věci *vidíme*, jak je uchopujeme ve svých řečových hrách, vychází z našeho *jednání*. Naše jednání je pak podmíněné biologicky a kulturně – některé způsoby našeho jednání, totiž že například jíme a pijeme, jsou zjevně odvislé od naší biologické danosti a kultura je může různě transformovat, avšak mnohé způsoby jednání, které se učíme při stávání se členy té či oné životní formy, mohou být kulturně podmíněné natolik, že nebudou mít ekvivalent v jiné životní formě.

¹⁵⁰ Wittgenstein, Ludwig. O jistotě. Translated by Vlastimil Zátka. Praha: Academia, 2010.

2.3.3. Přehledné znázornění životních forem

Schematicky bychom na základě dosavadního výkladu mohli aspekty životní formy vyjádřit takto:

Je třeba mít na vědomí, že se nejedná o schéma ontologické, nýbrž epistemologické a že jeho cílem je projasnit charakter našeho poznávání. Nyní se pokusíme toto schéma rozvést na základě dosavadního výkladu, avšak již bez přílišné opory v textu.

Životní forma je způsob života nějaké kultury, způsob, jakým členové toho či onoho společenství žijí. Přičemž není zřejmé, co je považováno za kulturu a co pouze za subkulturu, ale vzhledem k důrazu na pluralitu, který je ve Wittgensteinově pozdní filosofii silně patrný, si lze různé kultury a subkultury představit přibližně jako pluralitu řečových her, které jsou propleteny různými rodovými podobnostmi a vzájemně se kříží, prolínají, vznikají a zanikají – na rozdíl od řečových her ale mají životní formy společné centrum: jednání, které je biologicky silně podmíněné. Naopak jednání, které je kulturní, se může mezi různými formami života značně lišit. Mytologie jsou základní přesvědčení té či oné kultury, stěžejní věty, které jsou natolik podstatné, že kdyby jich bylo vyvráceno větší množství, změnila by se i forma života a tak by se kultura proměnila v jinou nebo zanikla. Mytologie je úzce vázaná na jednání, které ji

zakládá, avšak zpětně zase ovlivňuje jednání, které se odehrává v jejím horizontu. *Jednání a mytologie tvoří lešení, ze kterého řeč rozvíjí svoje fungování*, jedná se o nezpochybnitelný základ, který umožňuje smysluplné výpovědi a lze si představit kultury, které budou sdílet ono lešení avšak nikoli řeč (a v tomto případě bychom řekli, že sdílí způsob života) a stejně tak si lze představit kultury, které naopak sdílí řeč, ale ono lešení mají značně odlišné (a v tomto případě bychom řekli, že nesdílejí způsob života)¹⁵¹ – zdá se tedy, že řeč je vzhledem k lešení druhořadá, lze ji totiž na rozdíl od lešení snadno překládat. Avšak na druhou stranu řeč rozhodně nelze chápat jako odvozenou, v jistém smyslu je to totiž právě naopak, teprve v řeči se může konstituovat *lidské jednání a mytologie* a navíc, jak můžeme vidět v historii: kultury, které ztratily svou řeč ztratily po čase i svou kulturu – jedná se tedy o vztah oboustranné podmíněnosti. Dále je třeba podotknout, že řeč je primárně také *jednání* a tak lze uzavřít, že se jedná o tři vzájemně se ovlivňující a vzájemně provázané dynamické momenty životní formy, tedy nějakého způsobu života.¹⁵²

Různé kultury v jedné dějinné epoše od sebe nejsou odříznuté jednak z důvodů *společného jádra jednání*, ale hlavně díky řeči, neboť *každá životní forma disponuje řečí* a všechny řeči lze navzájem překládat, anebo se je alespoň naučit. Je ovšem zřejmé, že kultury, které budou mít hodně odlišné lešení nebudou komunikovat snadno, avšak je nemožné, aby se řečiště jejich myšlenek neprotnula vůbec – některé stěžejní věty jako „Tady je jedna ruka a tady druhá.“ musí být součástí každé mytologie.

¹⁵¹ Jako příklad sdíleného způsobu života a odlišné řeči nám může posloužit Česká a Německá kultura a jako příklad sdíleného jazyka a značně odlišného způsobu života můžeme uvést některá místa Indie za dob, kdy byla kolonizována Velkou Británií.

¹⁵² Jistě by šlo by argumentovat pro každý z těchto momentů a vyzdvihnout ho na úkor ostatních a tvrdit například, že životní formou je řeč, avšak tím by nám unikla členitost životních forem, kterou jsme se zde pokusili zachytit maximálně.

Závěr

Viděli jsme, že lidské poznání se odehrává v řeči, ve které se teprve konstituuje vztah životní formy ke světu. Poznání se netýká bazálních vzorců *jednání a mytologie*, jelikož ty – stejně jako *řeč* – platí za jeho transcendentální podmínku a nemohou tedy spadat do sféry, kterou teprve umožňují. Poznání zároveň nemůže být soukromé, jelikož bychom nerozpoznali, zda-li je něco tak a tak či zda-li se nám to pouze zdá – abychom *věděli*, jak se věci mají, potřebujeme společnost, protože ona je tím garantem, toho, jak se mají, a jedině v ní se můžeme naučit uchopovat skutečnost správně, totiž v souladu s tou či onou životní formou, která zakládá smysluplnost. Poznání je sociální status který si navzájem připisujeme v řečových hrách, které rozvíjí své fungování z našeho lešení *jednání a mytologie*, proces takového připisování může nabývat různých podob od banální (příklad s rajčaty), které budou nejspíše ve všech životních formách značně podobné, až po vysoce komplikované a značně kulturně podmíněné, které nebudou mít ekvivalent u jiných životních forem.

Nyní celý proces připisování poznání včetně jeho transcendentálních podmínek projasním pomocí příkladu, za který nám může posloužit právě toto mé zkoumání. Jedna z nespočtu řečových her, které uvnitř naší životní formy hrajeme je totiž také *hra na psaní a obhajování akademických prací* a ta nám nyní poslouží za příklad. Transcendentálním předpokladem toho, abych vůbec mohl nějakou řečovou hru hrát, je sdílený způsob života uvnitř naší společnosti, který v posledku zakládá a garantuje smysluplnost všech výroků – jedná se o evropskou *mytologii* začátku 21. století a naše bazální vzorce *jednání*, které ji zakládají a které se v ní odehrávají a samozřejmě také naše *řeč*: čeština, ve které svou bakalářskou práci píší. V této sdílené životní formě hrají tuto specifickou a komplikovanou řečovou hru, která se řídí pravidly z nichž jsou mnohá implicitní (bakalářskou práci je třeba psát v akademickém žánru a nikoli například ve formě dialogu či básně) a mnohá explicitní (jsou stanovena jistá pravidla pro citování, pro rozsah práce, velikost písmen, datum odevzdání, ...) a aby byla má práce považována za smysluplnou, musím tato pravidla následovat. Následování těchto pravidel jsem se učil po dobu svého bakalářského studia skrze výcvik, při

psaní mnoha seminárních prací jsem byl opravován, abych si postupně osvojil mnohá pravidla této hry *na psaní a obhajování akademických prací*. A nyní se má na základě vnějších okolností rozhodnout, zda-li jsem se tuto hru naučil správně, to jest ve shodě s naší životní formou, a zda-li mi tedy má být připsán sociální status poznání, který má v této specifické hře dokonce také oficiální podobu: Bc.

Seznam použité literatury

Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Translated by Jiří Pechar. Praha: Filosofia, 1998.

Wittgenstein, Ludwig. O jistotě. Translated by Vlastimil Zátka. Praha: Academia, 2010.

Wittgenstein, Ludwig. Philosophical occasions: 1912-1951. Edited by James Carl Klagge. Indianapolis: Hackett, 1993.

Wittgenstein, Ludwig. Rozličné poznámky: výbor z pozůstalosti. Translated by Marek Nekula. Edited by Heikki Nyman and G. H. Von Wright. Praha: Mladá fronta, 1993.

Wittgenstein, Ludwig. Tractatus logico-philosophicus. Translated by Petr Glombíček. Praha: Oikoymenth, 2007.

Wittgenstein, Ludwig. Zettel. Translated by G. E. M. Anscombe. Edited by G. H. Von Wright and G. E. M. Anscombe. Oxford: Blackwell, 1981.

Baker, Gordon P., and Hacker Peter M. S. Wittgenstein: rules, grammar and necessity: essays and exegesis §§185-242. Second ed. Chichester: Wiley-Blackwell, 2009.

Baker, Gordon P., and Hacker, Peter M. S. Wittgenstein: understanding and meaning. Part one: essays. Second ed. Oxford: Blackwell, 2005.

Boncompagni, Anna. "Elucidating Forms of Life. The Evolution of a Philosophical Tool". In: Nordic Wittgenstein Review Special Issue – Wittgenstein an Forms of Life, 2015.

Fogelin, Robert. "Wittgenstein's critique of philosophy". In: H. Sluga, D.G. Stern, eds. *The Cambridge Companion to Wittgenstein*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Gier, N. "Wittgenstein and Forms of Life". In: *Philosophy of the Social Sciences*, 10:3, pp. 241-258, 1980.

Heckel, Emily. "A Wittgensteinian Defense of Cultural Relativism" In: *Macalester Journal of Philosophy*: Vol. 19, 2010.

Hunter, J.F.M. "Forms of Life in Wittgenstein's Philosophical Investigations". *American Philosophical Quarterly*, 4:4, pp. 233-243, 1968.

Kober, Michael. "Certainties od World-picture: The epistemological investigations of *On Certainty*". In: H. Sluga, D.G. Stern, eds. *The Cambridge Companion to Wittgenstein*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Kolman, Vojtěch. *Idea, číslo, pravidlo: prolegomena k analytické filozofii, která se nechce stát přísnou vědou*. Praha: Filosofia, 2011.

Kolman, Vojtěch. *O čem se nedá mluvit, o tom se musí zpívat: od formy zobrazení k formám života*. Praha: Filosofia, 2017.

Kolman, Vojtěch. "Řízení se pravidlem jako nový název pro staré věci". In: *Filosofie dnes*, vol. 2, no. 2, pp. 25-40, 2010.

Lamb, David. *Language and perception in Hegel and Wittgenstein*. New York: St. Martins Press, 1980.

Moore, George Edward. "Proof of an External World" In: Selected writings of George Edward Moore. Ed. by Thomas Baldwin. London: Routledge, pp. 147-170, 1993.

Peregrin, Jaroslav. Kapitoly z analytické filosofie. Praha: Filosofia, 2005.

Peregrin, Jaroslav. Wittgenstein a pravidla našich jazykových her. Available at: <http://www.jarda.peregrin.cz/mybibl/PDFTxt/536.pdf>, 2002.

Rorty, Richard. "Wittgenstein and the Linguistic Turn". In: Ahmed, Arif, ed. Wittgensteins Philosophical investigations: a critical guide. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Scheman, Naomi. "Forms of Life: Mapping the Rough Ground". In: H. Sluga, D.G. Stern, eds. The Cambridge Companion to Wittgenstein. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Williams, Bernard. "Na počátku byl čin". In: Na počátku byl čin: realismus a moralismus v politické diskusi. Edited by Geoffrey Hawthorn. Translated by Tomáš Hejduk. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011.

Williams, Bernard. "Pluralismus, společenství a levý wittgenstianismus". In: Na počátku byl čin: realismus a moralismus v politické diskusi. Edited by Geoffrey Hawthorn. Translated by Tomáš Hejduk. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011.

Williams, Bernard. "Wittgenstein and idealism". In Moral Luck. Cambridge University Press. pp. 144-164, 1981.

Zátka, Vlastimil. "Wittgensteinova koncepce jazykových her". In: O jistotě. Praha: Academia, 2010.